

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Katedra komunikačních studií

Ivana Krusberská

Židovské transporty do Niska nad Sanem

Bakalářský projekt

Vedoucí práce: Mgr. Michaela Vetešková

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem tento bakalářský projekt vypracovala samostatně a použila jsem pouze uvedenou literaturu a další zdroje.

V Olomouci, dne 13.4.2023

Ivana Krusberská, v.r.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. Mgr. et Mgr. Jaroslavu Francovi, Th.D. za jeho ochotu při konzultacích práce.

Hlavní poděkování patří Mgr. Michaele Veteškové a Mgr. Veronice Müllerové. Bez jejich pomoci, rad a povzbuzování při tvorbě mediálních výstupů bych se pravděpodobně neobešla.

Ivana Krusberská duben 2023

Obsah

Poděkování.....	3
Úvod	6
1 Židovské osídlení Ostravy	8
1.1 Začátky židovského osídlování na severní Moravě	8
1.2 Začátek židovského osídlení Ostravy.....	9
1.3 Ostravská židovská komunita za první republiky	10
1.4 Postavení ostravské židovské komunity v letech 1938-1945	10
1.5 Židovská emigrace	14
2 Transporty Nisko nad Sanem	16
2.1 Plány židovské rezervace	16
2.2 Přípravy transportu.....	18
2.3 Zapojení ostravské židovské obce	18
2.4 Ostravský transport	20
2.4.1 Výběr účastníků transportu.....	20
2.4.2 Průběh transportu	21
2.5 Nisko nad Sanem	22
2.6 Transport z Horního Slezska	23
2.7 Vídeňský transport	23
2.8 Omezený provoz tábora v Nisku.....	24
2.9 Pochybnosti o akci Nisko	25
2.10 Zrušení celé akce Nisko.....	26
2.11 Důvody krachu akce Nisko.....	27
2.12 Boj o přežití.....	27
2.12.1 Život utečenců ve Lvově a okolí	27
2.12.2 Postoj Sovětského svazu k niským vysídlelcům	29
2.12.3 Zavlčení do gulagů.....	30
2.13 Opuštění gulagů.....	30
3 Mediální ohlasy na transport do Niska nad Sanem	32
3.1 Poválečné ohlasy na transporty do Niska v tisku	32
3.2 Současné ohlasy v médiích	33
3.3 Etický rozbor tématu	36
3.4 Mediální výstup	38
3.5 Hlavní mediální výstup	38
3.6 Vedlejší mediální výstup grafické zpracování textu	39

Závěr	40
Přílohy.....	41
Příloha č. 1 Životopis Adolfa Mandovského	41
Příloha č.2 Časová osa Adolf Mandovský	43
Příloha č.3 Materiály získané z Vojenského historického archívu	44
Anotace	53
Abstract	54
Bibliografie	55
Audio výstup	56
Seznam příloh.....	57

Úvod

Židovské transporty do Niska nad Sanem byly prvními transporty v dějinách holocaustu. Touto větou zpravidla začínají všechny články a publikace, které se tomuto historickému tématu věnují.

Jejich význam ale zdaleka nespočívá jen ve smutném prvenství. Tyto transporty měly zcela osudový význam v dějinách. Nacisté se na nich teprve učili této zruďné dovednosti, organizovat transporty do vyhlazovacích táborů. Způsob, jakým se úzkostlivě snažili zmiňované transporty udržet v utajení ukazoval na to, že si ani gestapo ještě nebylo jisté, jestli odsuny Židů nevyvolají masové protesty obyvatelstva.

Toto téma jsem si vybrala hned z několika důvodů. Jednak se jedná o neuvěřitelně zajímavou část historie, ale transporty výrazně ovlivnily i osud mé rodiny.

Před necelými pěti lety jsem zdělila v pozůstalosti po mém otci krabici s dopisy psané mým dědečkem Adolfem Mandovským. Ten byl, stejně jako ostatní transportovaní, nedobrovolným účastníkem židovských transportů do Niska vypravených z Ostravy. Za pět let, kdy putoval válečnou Evropou, psal své rodině pravidelně dopisy.

Tato korespondence nebyla dosud nikde zveřejněna, proto jsem si dala za cíl svého bakalářského projektu, dědovy osudy zpracovat a poskytnout nejen historikům, ale především své rodině.

Bádání po některých nejasných momentech dědova válečného osudu mě přivedlo až ke kontaktu na historiky z Ústavu studia totalitních režimů, kde stále ještě pokračuje výzkum těchto válečných událostí. Mgr. Jan Dvořák, Ph.D., historik tohoto ústavu, mě navedl na správnou stopu do Historického vojenského archívu v Praze, kde se mi po několika peripetiích podařilo dohledat informace o dosud nejasných důvodech, proč se děda přesunul v roce 1943 z ukrajinského Lvova do Lipska v Německu. V příloze této práce jsou nejzajímavější dokumenty z archívu uvedeny.

Při tvorbě bakalářského projektu jsem se nejprve věnovala teoretické části práce. V první části práce jsem využila již mnou zpracovanou seminární práci na téma židovského osídlování Ostravy. Tu jsem jen mírně upravila a zestručnila.

V druhé části teoretické práce jsem se zaměřila na vlastní problematiku židovských transportů do Niska nad Sanem. Vycházela jsem především z děl prof. PhDr. Mečislava Boráka, CSc., který opravdu fascinujícím způsobem ve svých knihách a sbornících zpracoval tuto problematiku. Často používal metodu orální historie, na kterou jsem ve své práci navázala i já. Do popisu jednotlivých událostí jsem ve vhodných místech, kterých se událostí týkaly, odcitovala úryvky dědových dopisů. Díky těmto citacím historická fakta ožila jeho autentickým svědectvím.

Ve třetí části teoretické práce jsem se zaměřila na monitoring mediálních ohlasů jak bezprostředně po válce, tak v současnosti. Zároveň jsem zde rozebrala pomocí Potterova rozhodovacího modelu mýtus o „trpné oběti“ Židů, kteří šli do plynu jako ovce na porážku.

Studium dostupných historických pramenů, které mají vazbu na transporty do Niska, bylo naprosto fascinující. Samotné pozadí nacisty utajených příprav transportů, přes stavbu tábora v Nisku nad Sanem, je nesmírně zajímavé. Osudy transportovaných Židů, kteří museli opustit tábor a byli nejprve zahráni za hranice tehdejšího sovětského svazu, poté se nejčastěji na chvíli

usídlili ve Lvově a odtud byli posíláni do sovětských gulagů, samy vyvracejí tvrzení o tom, že se Židé svému osudu nevzepřeli. Zvláště pak ti, kteří po napadení Sovětského svazu Německem byli propuštěni z gulagů a dobrovolně se přidávali ke vznikající Svobodově jednotce v Buzuluku. O tom, že základ Svobodovy jednotky tvořili právě nížší Židé, kteří prokázali své hrdinství v bitvách od Sokolova až po Duklu, neměl minulý režim zájem informovat. Zejména se pochopitelně obával jejich svědectví o poměrech v sovětských gulazích. Historické prameny uvádějí, že se vrátilo 123 statečných, ti se ale po návratu do Ostravy museli vypořádat s faktem, že jejich rodiny byly nacisty zavražděny v koncentračních táborech. Po přečtení řady hrůzných faktů o židovských transportech do Niska jsem si již myslela, že jsem dost otrnula, a že mě již nic nepřekvapí. Jednoduchá věta z knihy pana Boráka mě ale zamrazila. Ve své knize v závěru píše: *„Zatímco Češi počítali své umučené či popravené podle profesí a politických stran, Židé počítali ty, co přežili. Bylo to totiž mnohem snazší.“*¹

Díky studiu historických souvislostí jsem daleko lépe rozuměla textům v dědových dopisech a mohla tak pochopit i jeho specifický osud. Děda se sice po válce vrátil domů do Ostravy, protože ale zemřel sedm let před mým narozením, naše první setkání tak proběhlo až nyní prostřednictvím jeho dopisů.

Pro hlavní mediální výstup bakalářského projektu jsem si bez dlouhého váhání zvolila audio výstup a vytvořila podcast. Vycházela jsem především z předchozích zkušeností, z již absolvovaných ateliérů a letní školy v předcházejících ročnících studia, kdy mě právě tato forma mediálního výstupu nejvíce oslovila. Právě podcast, dle mého názoru, dokáže nejlépe přenést emoce spojené s daným tématem.

Texty dopisů načetl můj manžel Roman Krusberský. Na jeho hlase jde sice poznat, že se nejedná o profesionála, jeho civilní projev doplněný ostravským přízvukem mi ale přišel příhodnější, než hlas školeného herce.

Jako vedlejší mediální výstup jsem zvolila grafické zpracování textů z dopisů doplněné o mé osobní komentáře. Hlavní pohnutkou pro tento poměrně komplikovaný výstup bylo vytvořit „knižní“ zpracování výše zmíněných dopisů a dramatických osudů mé rodiny. Snažila jsem se zde zaznamenat i vzpomínky z vyprávění mého otce, ke kterým se možná jednou budou vracet mí synové. Protože již nikdo z této části rodiny nežije, jsem vlastně jediná, kdo může zachovat tento neuvěřitelný válečný osud. I z toho důvodu jsem texty dopisů doplnila svým emotivně zbarveným komentářem.

Zvláště při tvorbě mediálních výstupů jsem si uvědomila, že mi zdaleka nejde jen o vytvoření bakalářského projektu. Bez něj bych pravděpodobně nenašla odvahu a chuť rodinnou historii takto zaznamenat. Hlavním motivem se tak stalo mé přání, aby mí synové a jednou možná jejich děti věděli, kdo byli jejich předci.

¹ BORÁK 2009 str.140

1 Židovské osídlení Ostravy

Pro pochopení židovského osídlení Ostravy je potřeba tuto problematiku rozdělit na dvě rozdílné části. Jednak na židovské osídlování Moravy a na možnost příchodu židovských obyvatel do Ostravy. Toto ostravské osídlení pak prošlo bouřlivým vývojem od opatrných začátků přes bouřlivý rozvoj až k téměř úplné likvidaci židovských obyvatel.

1.1 Začátky židovského osídlování na severní Moravě

První zmínky o židovském osídlení území dnešního Moravskoslezského kraje lze doložit již od 13. století. A to v opavském knížectví, později pak v Krnově, Osoblaze a Novém Jičíně. Jejich činnost je spojována především s obchodem a půjčováním peněz. Společné soužití židovského a křesťanského obyvatelstva ale skoro vždy provázely určité potíže. Tyto konflikty s sebou přinášely až vyhánění židovského obyvatelstva. Tak tomu bylo např. roku 1522 v Opavě. Dokonce v 16. století císař Ferdinand I. vydal nařízení, které zakazovalo pobyt Židů na území Slezska. Olomoučtí biskupové a v Osoblaze se ale rozhodli nerespektovat tento zákaz a jejich usazování nadále umožňovali. Díky tomuto rozhodnutí osoblazští Židé velmi obchodně prosperovali a svůj obchodní vliv rozšířili na značné území Moravy, a tento stav trval až do 19. století. Jejich kontakty a vliv sahaly i na území Moravské Ostravy.

Zcela zásadním mezníkem pro židovskou emancipaci byly josefínské reformy kolem roku 1781. Ty přinesly začleňování této komunity do většinové společnosti.²

Další změnu v postavení Židů přinesl rok 1848, kdy byl zrušen familiánský zákon. Ten byl vydán rakouským císařem Karlem VI. Tento zákon v habsburské monarchii stanovoval podmínky uzavírání sňatků mezi Židy. Jeho cílem bylo omezit počet židovského obyvatelstva. Omezoval počet míst, které mohli Židé osídlovat. Sňatek mohl uzavřít dospělý Žid jen tehdy, pokud se počet židovských rodin v daném ghettu snížil pod předepsaný počet. Na uvolněné místo se pak hlásila řada uchazečů, kteří chtěli založit rodinu. Kritéria se ale pro přidělení familiánského čísla stále měnila. Mezi tato kritéria například patřil manželský původ, prvorozenectví, vzdělání a majetek. Familianty se tak z těchto důvodů stávali potomci nejbohatších a nejvlivnějších židovských rodin z ghetta. Byl to jeden z důvodů, proč se rozšířila typická židovská příjmení. Ta právě patřila úspěšným židovským rodům. Tento zákon také přispěl k poněmčování židovského obyvatelstva. Způsoboval to požadavek na vzdělání, který obsahoval podmínku, umět číst a psát německy. I když se jednalo o diskriminující opatření, paradoxně alespoň část židovského obyvatelstva chránil před vyhnáním.³

Ústava z roku 1867 pak židovskému obyvatelstvu přiznávala státní občanství a zároveň zrušení omezení volného stěhování, možnost volného podnikání, a nakonec právo volit. Židé tudíž nebyli právně odlišnou skupinou, stali se náboženským společenstvím. To znamenalo skutečnou rovnoprávnost jak ekonomickou, společenskou, tak i kulturní. Poprvé se mohli účastnit politického života. Všechny tyto změny přinesly skutečný rozvoj židovské komunity na území severní Moravy.⁴

² Občanské sdružení Pant, Židé na severní Moravě a ve Slezsku [online] [cit. 2022-12-02]

³ PĚKNÝ 2001 str.702

⁴ Občanské sdružení Pant, Židé na severní Moravě a ve Slezsku [online] [cit. 2022-12-02]

1.2 Začátek židovského osídlení Ostravy

Pobyt Židů byl v horních městech po celá staletí zakázán, proto patřila Židovská obec v Moravské Ostravě k jedněm z nejmladších na Moravě. Tato omezení přestala platit právě až vlivem josefínských reforem.

Jako první židovský obyvatel Ostravy byl zmíněn roku 1783 Marek Manenberg. V Ostravě dne 20. 12. 1803 získal Markus Schonhof z Brušperku nájem kořalečnického monopolu. Postupně počet Židů v Ostravě vzrůstal, v roce 1832 vytvořil nájemce palírny Simon Frankl první minjan.⁵ Od 30. let 19. století vzrůstal vliv židovských obchodníků a bankéřů.

Významným mezníkem pak byl rok 1835, kdy ostravské hutě získala do vlastnictví rodina Rothschildů. Židovský bankéř Salomon Mayer Rothschild se spojil s bratry Guttmany z Lipníka nad Bečvou, z čehož vznikla firma Vítkovické horní a hutní těžířstvo, ve své době největší podnik svého druhu ve střední a východní Evropě.⁶

Povolení k usídlení v Ostravě dostalo v roce 1848 14 židovských rodin i s 50 rodinnými příslušníky. Nejčastěji se Židé do Ostravy přestěhovali z Lipníka nad Bečvou, Prostějova, Osoblahy, Boskovic a Kroměříže. V Hostinci Simona Frankla byl založen Židovský kultovní spolek pro Moravskou a Polskou Ostravu, do roku 1860 se zde také konaly bohoslužby.

Postupné zalidňování Ostravska s sebou přinášelo nové pracovní a obchodní příležitosti, z tohoto důvodu prudce vzrůstal i počet židovských rodin. Ty do Ostravy přicházely zejména z Haliče i Slovenska.

Dalším mezníkem bylo roku 1863 založení dvouleté školy s německým vyučovacím jazykem a s hebrejským vyučováním. Postupně se vyučovacím jazykem stala čeština.

Od roku 1872 byl založen židovský hřbitov, aby nemusela židovská komunita pochovávat své mrtvé na židovském hřbitově v Těšíně.

Důležitým datem byl 17. březen 1875, kdy byla založena v Ostravě Židovská náboženská obec. Jejím předsedou byl Markus Strassmann.

Nová synagoga v Pittlerově ulici byla slavnostně otevřena roku 1879, významným dlouholetým rabínem se stal roku 1894 Jakob Spira.

Koncem 19. století židovská obec již měla tři tisíce členů a byla druhou nejpočetnější na Moravě.

Na počátku 20. století dvě třetiny všech živností, hostinců a obchodů patřilo židovským podnikatelům, ti provozovali například obchodní domy (Bachner, Rix, Borger, Schön, Nesselhort), banky a hotely (Löwenrosen, Süß, Palace, Textilia), pivovary a sladovny (Strassman) a chemičky (Markovits, Böhm, Posnansky Sterlitz).

Židovské firmy byly velmi úspěšné, s tradicí již od poloviny 19. století, ta jim zajišťovala prodej výrobků po celém světě. Ostravští židovští průmyslníci, podnikatelé a obchodníci tedy tvořili jeden ze základních pilířů zdejší ekonomiky, v řadě oborů s přímo dominantním postavením. Vysoká vzdělanost židovské inteligenci umožňovala úspěch nejen v obchodních živnostech, ale i právnických, lékařských či úřednických profesích. Byl to jeden z důvodů, proč ostravští Židé

⁵ Modlitební minimum deseti dospělých mužů (starších věku bar micva), bez něhož společenství nesmí konat žádnou veřejnou pobožnost.

⁶ Gymnázium Olgy Havlové, Stručné dějiny ostravských Židů [online] [cit. 2022-12-28]

patřili do vyšších vrstev společnosti. Většina aktivit Židů se soustředila do Moravské Ostravy, která se stala jedním z nejdůležitějších průmyslových center Československa.

Ostrava by bez Židů a jejich schopností nebyla tím, čím je. Židovští podnikatelé stojí za rozvojem průmyslu na Ostravsku ve „zlaté době“ 19. a první poloviny 20. století.⁷

1.3 Ostravská židovská komunita za první republiky

První republika byla dobou všestranného rozvoje a Ostrava se stala doslova židovským centrem republiky. Dokladem toho bylo například, že od roku 1920 byla Ostrava sídlem exekutivy zemské sionistické organizace Hechaluz, centrálu zde měla i Židovská mládežnická organizace a také prezídium Židovské strany v ČSR.

Pro ortodoxní Židy byla vystavěna modlitebna v Žerotínově ulici a byly dostavovány další synagogy. Byl postaven židovský starobinec, činnost vyvíjel sportovní klub Makabi, byla vybudována zotavovna v Beskydech pro židovské děti ze slabších sociálních poměrů.

Při sčítání lidu v roce 1921 žilo v ostravské aglomeraci 113 709 obyvatel, z toho 9468 Židů. Při sčítání v roce 1930 bydlelo na území Velké Ostravy 10 109 židovských obyvatel.

V roce 1931 se uskutečnil sjezd Židovské strany v Moravské Ostravě. Tato strana byla ustanovena jako trvalá celostátní politická formace. Prezídium strany sídlilo v Ostravě, byl vydáván stranický tisk. Předsedou strany se stal Emil Margulies.⁸

Po dobu trvání první republiky autorita prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka značně otupila antisemitismus v naší zemi. Ten dokonce prohlásil antisemitismus za zcela „společensky neúnosný“.⁹

V osudném roce 1939 však přišel zásadní zlom. Sedm synagog, modlitebny, budova židovské náboženské obce během jednoho měsíce byly vypáleny a pobořeny. Naprostá zkáza trvala jen jeden měsíc, od konce května do konce června 1939. Židovské majetky přecházely do správy německých arizátorů, byla zaváděna protizidovská legislativa.¹⁰

1.4 Postavení ostravské židovské komunity v letech 1938-1945

Vztah Čechů jako majoritního obyvatelstva vůči židovské komunitě v Ostravě se značně proměňoval v závislosti na společensko-politickém vývoji od demokratických poměrů první republiky až po přechod k totalitě nacistické okupace, která přinesla v podstatě zánik židovské komunity nejen v Ostravě. Tento vývoj postavení židovské komunity detailně popsal pan Borák.

Ostravská židovská obec byla před válkou po Praze a Brnu třetím největším centrem Židů v českých zemích. Dostupné prameny uvádějí, že jich zde žilo asi deset tisíc, z toho v roce 1930 a to jen v obvodu tehdejší Moravské Ostravy 6865 podle náboženského vyznání a 2267 podle národnosti. Jen asi třetina ostravských Židů se hlásila k židovské národnosti, jak to umožňoval

⁷ DVORÁK, Židé v Českém Slezsku v době okupace 1938-1945 [cit. 12.02.2023] [online]

⁸ Gymnázium Olgy Havlové, Stručné dějiny ostravských Židů [online] [cit. 2022-12-28]

⁹ Moderní-Dějiny, Židé v Českém Slezsku v době okupace 1938-1945[online] [cit. 12.02.2023]

¹⁰ Moderní-Dějiny, Po stopách bývalých a stávajících židovských památek města Ostravy[online] [cit. 28.02.2023]

zákon z roku 1920. Nejvíce Židů se hlásilo k národnosti německé, což Ostravu značně odlišovalo od národnostní struktury ve zbytku republiky, kde mezi Židy tradičně převažovali čeští asimilanti.

Tento vývoj byl způsoben industrializací regionu pocházející ještě z dob Rakouska-Uherska, kde Židé patřili k mocenské elitě, protože vlastnili výrazný kapitál ve zdejších uhelném, hutním i strojírenském průmyslu. Koncem 30. let ze strachu před nacisty do Ostravy přesídlovali Židé z Německa, Rakouska a z pohraničí Sudet. Méně Židů se hlásilo k české národnosti, ještě menší počet pak k národnosti polské.

Složitě bylo i členění uvnitř židovské komunity. Mezi příslušníky, kteří se hlásili k národnosti židovské a německé, převažovali zastánci sionismu. Sionismus měl právě na ostravsku zásadní podporu. Sídliila zde hlavní kancelář prezidia Židovské strany v ČSR, sídlo Ústředního sionistického svazu a sídlo exekutivy, zemské organizace židovské sionistické mládeže Hechalutz. V březnu 1938 v Ostravě proběhl celostátní sjezd sionistů, který označil sionismus jako jedinou možnou alternativu pro Židy a upozorňoval na nepřijatelné asimilační tendence. Tento sjezd výrazně deklaroval věrnost republice a vyzdvihl její demokratické zřízení hlavně z důvodů neomezování národních projevů Židů.

Mezi sionisty a asimilanty se často objevovaly názorové střety, kdy asimilanti se hlásili k českému národu a chtěli s ním splynout. Viděli v tomto postupu naději pro udržení své víry, na rozdíl od sionistů. Tito asimilanti byli v Ostravě členy v Česko-židovském společenském sdružení a ve svazu Čechů-Židů. Byli zde zastoupeni i chasidé.

Za první republiky byl antisemitismus tehdejším režimem rozhodně potlačován, ve třicátých letech se ale stále častěji vyskytovaly projevy antisemitismu, který měl na ostravsku sociální kořeny. Profesionální struktura židovského obyvatelstva byla tvořena především drobnými živnostníky a obchodníky, ale také bankéři, podnikateli a velkoobchodníky, lékaři, advokáty, hoteliéry a úředníky. Dostupné zdroje uvádějí, že z celkem 5680 registrovaných báňských, průmyslových a živnostenských podniků patřilo židům 68 %. Významnou skupinou také bylo 49 % ostravských lékařů a 63 % advokátů.

I na průmyslovou Ostravu ale dopadala značná nezaměstnanost, doznívající hospodářská krize, to vše vyvolávalo sociální napětí, navíc ve spojení s národnostní tematikou vznikalo silné pnutí, které vedlo k protižidovským náladám. Ty byly podpořeny ještě faktem, že se většina ostravských Židů hlásila k německému. Čeští Židé byli za své vlastenecké postoje oceňováni, německým Židům bylo naopak jejich „němčení“ vytýkáno. Příkladem může být ples v roce 1938, který němečtí Židé pořádali v „tyrolském duchu“. České ostravské obyvatelstvo to bralo jako záměrnou provokaci. Proto se 20 židovských spolků rozhodlo vydat letáky s výzvou, aby Židé na veřejnosti i v soukromí mluvili pouze česky. Čeští Židé se snažili budovat svou reputaci, proto v tisku deklarovali svou připravenost bojovat za zachování republiky.

Napětí ve společnosti ale stále rostlo. Okresní úřad v Ostravě odebral v lednu 1938 Židovské obci peníze z rozpočtu kvůli židovské škole, úřad přestal podporovat židovské spolky.

Konflikt také vznikl při volbách do obchodního grémia v Ostravě v dubnu 1938. Stoupenci Národní obce fašistické (NOF) pro sebe požadovali větší zastoupení, vydali protižidovské letáky, ve kterých byli Židé osočováni z roztahování na úkor ostatních obchodníků. Židovští obchodníci se ale pod vlivem útoků a nepravdivých tvrzení NOF sjednotili, a nakonec získali větší počet mandátů. Stále to byla doba, kdy Židé měli možnost bránit svá práva.

Dokonce se objevovaly snahy čelit rostoucímu antisemitismu především s důrazem na osvětu. K tomu nabádala výzva předsedy Židovské strany E. Fischera, kterou kritizovali ostravští fašisté. Ti byli nejhrošivějšími šířiteli antisemitismu. Ve svých dokumentech NOF uváděla, že Židé jsou nepřátelé republiky a je potřeba začít řešit „židovskou otázku“.

Většina českých novin, kromě fašistických, štvavý antisemitismus odmítala. Tisk spíše řešil pronásledování Židů v Německu, Rakousku, Rumunsku a Itálii. Jejich kritika směřovala hlavně proti přistěhovalcům z Německa a Rakouska, a to především z ekonomických důvodů.

Až do Mnichovské zrady byly vztahy ostravských Čechů k Židům relativně v pořádku, dokonce i útoky českých fašistů byly vedeny jen ve verbální rovině. Za druhé republiky ale došlo k výrazné změně. Právě v důsledku Mnichovské dohody došlo k výraznému nárůstu uprchlíků z části Těšínska, Hlučínska, Sudet, Slovenska a Podkarpatské Rusi. Obavy z ekonomického vývoje posilovaly nenávistné projevy vůči emigrantům. Do Ostravy se např. přistěhovalo až 800 lékařů, kteří chtěli ve městě začít vykonávat svou praxi. Ostravští lékaři žádali neudělení souhlasu všem příslušníkům cizích národností. I z těchto důvodů byli v prosinci 1938 ze seznamu členů župního spolku lékařů v Ostravě vyškrtnuti židovští lékaři. Podobný postup zvolila i ostravská advokátní komora. I toto byly důvody, proč se stále více ostravských Židů snažilo vystěhovat do zahraničí. Hlavním důvodem ale byla samozřejmě nacistická hrozba.

Tuto již tak komplikovanou situaci ještě zhoršovaly vztahy česko-polské, kdy proud uprchlíků z Těšínska, které bylo zabráno právě Polskem, zasáhl Ostravu. Ta byla vklíněna mezi polské a německé území. Tehdejší tisk uváděl, že v Moravské Ostravě pobývá asi 1 500 Židů polské, rakouské a německé příslušnosti. Právě polské Židy se snažili úřady z Ostravy vykázat jako odvetu za zábor Slezska.¹¹

Ostravský tisk se stále snažil o tolerantní přístup k židovským usedlíkům a českým asimilantům. Ostravští čeští fašisté se ale snažili povzbuzovat protižidovské nálady. Šířili letáky, malovali protižidovské nápisy na budovy ve městě, vyvolávali incidenty, vyzývali k bojkotu židovských obchodníků, organizovali protižidovské demonstrace. Došlo při nich k rozbíjení výloh židovských obchodníků. Pachatelé těchto incidentů byli ale vypátráni a souzeni. NOF přičítala Židům odpovědnost za národní katastrofu, vyzývala k propuštění Židů ze státních úřadů, vysokých škol, armády, veřejných institucí, kulturních zařízení. Požadovala také zákaz provozování židovských živností či výkonu některých povolání.

Přestože protižidovské zákony začaly platit až za protektorátu, snaha vytlačit židovské obyvatele ze společenského, a hlavně ekonomického života byla stále zjevnější ještě před okupací. Např. memorandum českých lékařů a advokátů v říjnu 1938 žádalo o vymezení pojmu Žid. Některé sokolské župy prosazovaly vyhnání Židů z republiky.

Borák ve své knize *Transporty do tmy* uvádí další podrobnosti o situaci.

V únoru 1939 dostali Židé ve státních službách doporučení, aby „dobrovolně“ opustili svá pracovní místa. Všichni státní úředníci pak museli vyplnit tiskopis, vydaný Státní tiskárnou v Praze, který uváděl: „Ukládám Vám, abyste s odvoláním na služební přísahu (služební list) správně a podle pravdy odpověděl(a) slovem „ano“ nebo „ne“ anebo slovy „nevím zcela bezpečně“ na otázky níže uvedené a abyste správnost těchto odpovědí potvrdil(a) vlastnoručním čitelným podpisem. Neuposlechnete-li tohoto příkazu, nebo odpovíte-li otázku nesprávně, budete stíhán(a) podle příslušných předpisů trestních a disciplinárních.“ Dotaz pak

¹¹ BORÁK – archiv díla, *Transporty do Niska nad Sanem ve světle literatury* [online] [cit. 12.02.2023]

byl jediný: „Příslušíte nebo příslušel(a) jste někdy, třeba jen po určitou dobu, k židovskému náboženství nebo židovské národnosti?“ Totéž bylo nutno odpovědět za otce a matku. Pravděpodobně poté přišlo o práci až tisíc osob.¹²

Do Ostravy se v plné míře otevřená nenávist proti Židům projevila až v květnu 1939. Tehdy nastal zásadní zlom. Sedm synagog, modlitebny, budova židovské náboženské obce během jednoho měsíce byly vypáleny a pobořeny. Naprostá zkáza trvala jen jeden měsíc, od konce května do konce června 1939. Nejednalo se o živelné útoky spodiny, ale o dobře koordinované akce místních nacistů. Akce byly inspirovány podobnými akcemi v Německu. Policie vypátrala, že útočníci pocházeli z řad německých nacistů. Židovské majetky přecházely do správy německých arizátorů, byla zaváděna protižidovská legislativa.

Na druhou stranu se objevovaly i akce na podporu židů. Například letáky z října 1939 upozorňovaly na provokace a stupňující se násilí proti Židům. Letáky obsahovaly i výzvy k obraně českých Židů jako loajálních občanů republiky.

Vlivem židovských uprchlíků, kteří přicházeli do Ostravy ze zabraných území, se koncentrace židovského obyvatelstva stále zvyšovala. Podle policejních statistik v Moravské Ostravě bylo nahlášeno 23 204 běženců (22 431 Čechů, 203 Němců, 457 Židů, 113 osob jiné národnosti). Ve skutečnosti jich však bylo ve městě mnohem více. Odhady dobového tisku zmiňovaly 1500 Židů polské, německé a rakouské státní příslušnosti či zcela bez státní příslušnosti. Navíc se často jednalo o sociálně slabé, málo vzdělané obyvatelstvo, které pracovalo v místním průmyslu.

Tyto okolnosti posilovaly úspěchy českých fašistů při vyvolávání lidového antisemitismu. Státní orgány, policie i soudy se ale po celou dobu druhé republiky snažily extrémní projevy fašistů držet v zákonných mezích, což byl výjimečný postup oproti sousedním zemím.

Zcela jiná situace nastala po okupaci zbytku republiky v březnu 1939. Už 15. března začali nacisté uplatňovat protižidovská nařízení v ostravských jatkách týkající se košer porážek, zákazu vstupu židů do hotelu Palace, kde mělo sídlo německé velení. Potom následovaly v rychlém sledu další a další restrikce a omezení, která židovské obyvatele prakticky zcela vyčlenila ze života města. Důkazy v archivech svědčí o tom, že nejen ostravští Židé byli postupně zbavováni svých základních práv, a nakonec byli zbaveni i práva na život.

Statistiky Židovské obce dokládají, že v Ostravě v roce 1939 žily více než čtyři tisíce židů. Počet musel být nutně ještě vyšší, protože řada Židů se obávala k židovství přihlásit. Policejní ředitelství uvádělo, že se od října 1938 snížil počet židovských obyvatel v Ostravě o 4765 obyvatel. I přes tento úbytek Židé stále tvořili významnou skupinu obyvatel.

Vztah českého obyvatelstva k ostravským Židům procházel mnoha změnami a vývojem. I přes snahu úřadů postupovat relativně slušně vůči židovským obyvatelům stupňující se tlak Národního souručenství a českých fašistů vedl k arizaci židovského majetku.

V Ostravě byly zaznamenány poměrně četné snahy o převod židovského majetku do českých rukou po dohodě s původními majiteli. Protože ale místní nacisté tyto převody a domluvy bedlivě sledovali, tak hned po okupaci se těchto majetků rychle zmocňovali.

Také čeští fašisté výrazně zvýšili své aktivity s cílem posílit svou nejen ekonomickou moc. Například hlídkovali na polské hranici, která vedla územím města, přes kterou se snažili

¹² BORÁK – archiv díla, Transporty do Niska nad Sanem ve světle literatury [online] [cit. 12.02.2023]

uprchnout stovky ohrožených Židů. Čeští fašisté využili dobré znalosti poměrů, uprchlíkům odebírali peníze a cennosti a Židy předávali gestapu.

Poválečné soudy tyto hyenistické aktivity vyhodnocovaly velmi přísně. Rozsudky za bezostyšné krádeže majetku, udávání lidí, kteří porušovali protižidovské zákony a Židům pomáhali, posuzovaly soudy u Čechů daleko přísněji než podobná provinění, kterých se dopustili Němci.

Na druhou stranu lze velmi pozitivně posuzovat aktivity opačné, kdy české obyvatelstvo nesouhlasilo s povinným označováním Židů žlutou hvězdou. Ostravská mládež se například ostentativně procházela centrem Ostravy zavěšena do svých židovských přátel, i přes osobního ohrožení a možnosti trestu za projevy „židomilství“.

Protože Židé měli dovoleno nakupovat až v pozdních odpoledních hodinách, někteří slušní obchodníci pro ně schovávali zboží do těchto pozdních hodin. Důkazem můžou být razie nacistů do židovských domácností, při kterých nacházely potraviny získané od Čechů.

Doloženy byly také případy skrývání Židů, ty měly ale zpravidla tragický konec.

Za zmínku rozhodně stojí také společná manifestace českých a židovských žen v říjnu 1939 na nádraží v Ostravě-Přívozu. Tato akce měla za cíl zastavení transportů ostravských Židů do tábora v Nisku nad Sanem. Podle hlášení policie ostravské ženy tehdy volaly: „Nejdříve chtějí odvézt Židy, pak přijdou na řadu Češi!“ Toto prorocké prohlášení se bohužel naplnilo.¹³

1.5 Židovská emigrace

Německo se již od roku 1933 netajilo svými plány na vyčištění svého území od Židů. Nejprve se snažili donutit židovské obyvatelstvo k emigraci. To se sice postupně dařilo, postupem času ale ubývala ochota zemí přijímat židovské uprchlíky. Z pohledu Němců navíc vystěhovávání Židů probíhala příliš pomalu. Po začátku druhé světové války se ale situace značně radikalizovala a konečné řešení židovské otázky nabralo úplně nový směr.¹⁴

Postoj k Židům v předmnichovském Československu byl poměrně tolerantní. Proto se zde tisíce pronásledovaných z nacistického Německa snažilo najít útočiště. Na hranicích utečenci nebyli zadržováni ani v případech, kde neměli řádné doklady a celkový přístup úřadů byl poměrně liberální. To ale neznamenal, že pro nově příchozí byly podmínky pro usídlení jednoduché. Mnozí z nově příchozích tak zde jen čekali na vyřízení nových dokladů a snažili se pokračovat do bezpečnějších zemí. Mnohé země ale začaly stanovovat kvóty pro uprchlíky, upřednostňovaly přijímání rodinných příslušníků již v zemi žijících a stanovovaly vysoké poplatky za přijetí. Orientovali se tak výrazně na majetkové poměry a žádané profese žadatelů o azyl.¹⁵

Situace se výrazně zhoršila po „anšlusu“ Rakouska v březnu 1938, kdy se tisíce Židů z této země snažilo utéct do okolních států. Ty se ale snažily uzavřít své hranice a zaváděly vízovou povinnost pro tyto uprchlíky. I Československo tak již 11. března neprodyšně zavřelo těmto uprchlíkům své hranice.¹⁶

¹³ BORÁK – archiv díla, Transporty do Niska nad Sanem ve světle literatury [online][cit. 12.02.2023]

¹⁴ 70. výročí prvních transportů českých a moravských Židů do Niska nad Sanem – YouTube. [online]. [cit. 11.02.2023].

¹⁵ BORÁK – archiv díla, Šanghaj a záchrana židů z Ostravska [online][cit. 27.02.2023]

¹⁶ Holocaust, Židovské sebeprosazování a emigrace [online]. [cit. 27.02.2023]

V červenci 1938 se ve francouzském Evianu konala konference 32 zemí, kde se projednávala ochota jednotlivých zemí přijímat židovské uprchlíky. Ukázalo se ale, že tyto země o uprchlíky nestojí a jsou pro ně jen nevítanými vetřelci.¹⁷

Když začala válka v roce 1939 se možnost emigrace do bezpečí ještě více zkomplikovala a ochota cílových zemí přijímat další emigranty prudce klesla. Nejčastější cílovou zemí byla Palestina. Ta přijala celkem asi 50 tisíc lidí. Spojené státy nejprve uprchlíkům z Německa bránily, ale v letech 1938 a 1939 začaly přijímat větší počty těchto lidí.¹⁸

¹⁷ BORÁK– archiv díla, Šanghaj a záchrana židů z Ostravska [online][cit. 27.02.2023]

¹⁸ Holocaust, Židovské sebeprosazování a emigrace [online]. [cit. 27.02.2023]

2 Transporty Nisko nad Sanem

Tyto transporty, i přes svou neoddiskutovatelnou významnost, nejsou mezi laickou veřejností příliš známy. Přitom na jejich přípravě lze vyzorovat postupný vývoj nacistického přístupu ke „konečnému řešení židovské otázky“. Při přípravě těchto transportů se nacisté teprve učili, jak masové transporty zorganizovat. Po zkušenosti s Niskými transporty se ale již nacistická mašinerie rozjela naplno.

2.1 Plány židovské rezervace

Transporty do Niska nad Sanem jsou mimořádně významnou kapitolou, která předcházela holocaustu. I když se Adolf Hitler nikdy netajil svými antipatiemi k Židům, do začátků těchto transportů řešili nacisté „své problémy“ s Židy nucením tohoto obyvatelstva k exilu. Napřed je ale zbavili všech prostředků k jejich existenci.

Když ale začala válka útokem na Polsko, situace se začala prudce měnit. Válka dovozovala likvidovat nepřátele mnohem razantnějším a drastičtější způsobem. Již během září 1939 bylo zavražděno v Polsku kolem 5 000 Židů a do konce roku pak asi 7 000. Když začala válka v plné síle útokem proti sovětskému svazu, tak tato čísla stoupla na statisíce a došla až ke známým tragickým koncům.¹⁹

Již tři týdny po obsazení Polska, odeslal Heydrich spěšný dopis svým podřízeným velitelům operačních skupin bezpečnostní policie a bezpečnostní služby, že vůdce schválil plán na odsun Židů z dobytých území. Prvním krokem k uskutečnění tohoto „konečného cíle“ se mělo realizovat soustředěním Židů do větších měst v blízkosti železničních tratí. To by později umožnilo zahájit plánované židovské deportace. 27. září 1939 na poradě u Heydricha došlo k rozhodnutí, že Židé budou odsunuti na východ, a to do nacisty vybudovaného východního valu u nově stanovené sovětské hranice.

Ve své knize s názvem První deportace evropských Židů pan Měčislav Borák doslovně cituje zápis z porady: *„Deportace Židů do cizojazyčné župy, odsun přes demarkační linii je schválen Vůdcem. Celý proces má však být rozvržen na dobu jednoho roku.“* Představa samotného Hitlera o deportaci Židů se zaměřovala na oblast mezi Vislou a Bugem, kam měli být z Německa a dobytých území přesídlování nejen Židé, ale i všechny „nespolehlivé živly“.

Tento záměr byl limitován kapacitou železničních tratí. Byť již Němci zcela obsadili Polsko, wehrmacht se nechtěl podílet na transportu asi 60 tis. Židů a požadoval, aby akce byla zcela v kompetenci civilních úřadů. Proto odsun dostaly za úkol jednotky SS a Himmler jako říšský vedoucí SS získal funkci osídlovacího komisaře pro Východ. Tím byl deportační plán schválen a začala se řešit jeho realizace. Mimo jiné přesun nesměl omezit pohyb armády. Generální gouvernement, který Himmler nazýval „nádobou na smetí“ měl přijmout první židovské „odpadky“ vymetené z obsazených území a ty se měly podrobit intenzivní germanizaci. Polsko pak mělo dle představ nacistů být zásobárnou levné pracovní síly.²⁰

Až v roce 1941 došlo k vybudování Osvětimi a tím k začátku genocidy. Na podzim roku 1939 to ještě nikdo nepředpokládal. Už ale v září 1939 se v Berlíně mluvilo o tom, že se bude muset ze získaného polského území vystěhovat velký počet židovského obyvatelstva někam za řeku

¹⁹ Večer k 75. výročí prvního transportu evropských židů (24. 10. 2014) - YouTube [online]. [cit. 09.02.2023].

²⁰ BORÁK, 2009. str. 21

Vislu nebo San. Teprve ale až druhá smlouva mezi Německem a Sovětským svazem z 28. září 1939 jasně hovořila o hranici mezi Německem a Sovětským svazem. Ve smlouvě se ukázalo, že k Německu bude patřit území Lublińska, které právě bude vhodným místem pro vývoz Židů.

O deportaci části Židů na tato území se v Berlíně začalo jednat 6. října 1939. Existuje první záznam z gestapa, kdy se šéf gestapa Muller zmiňuje, že se plánuje vystěhování 70 000 až 8 000 Židů z Horního Slezska. To se stalo oblastí přímo přiřčeného k říši a mělo proto být přednostně zbaveno židovských obyvatel. Celá příprava odsunu se stále zrychlovala. Už 7. září přípravy k vystěhování dostal za úkol Adolf Eichmann.

Ukázalo se, že na tento úkol byl právě Eichmann vybrán znamenitě. Sám ke své práci uvedl: *„Moje oddělení vyřizovalo veškeré židovské záležitosti v rámci kompetence gestapa, pod které jsem spadal. Zpočátku jsme se většinou soustředovali na zjišťování, zda určité osoby jsou nebo nejsou Židé. Když se zjistilo, že jde o Žida, pak jsme byli oním kompetentním orgánem, který ho zbavil německého občanství a konfiskoval jeho majetek. Nakonec jsme ho prohlásili za nepřítele státu. Když pak později dal vůdce německého národa, führer, rozkaz k fyzickému vyhubení Židů naše povinnosti se rozšířily. Dohlíželi jsme na provádění perzekučních akcí organizovaných gestapem a kontrolovali jsme vlaky, které odvážely Židy. Ve všech zemích okupovaných Německem dozírali spolupracovníci mého oddělení, aby místní vlády vydávaly své židovské občany a jejich majetek říši... Musím doznat, že jsem ke svému úkolu nepřistupoval s apatií dobytčete, které vedou do stáje, naopak, byl jsem jím uchvácen... Mým zájmem bylo vypravit co nejvíce deportačních vlaků. Jestli v nich budou naloženi bankovní ředitelé, profesoři, dělníci nebo duševně choří, to mě nezajímalo. Nebylo mým úkolem se o to starat...“*²¹

Začaly se vyhotovovat seznamy Židů a Eichmanna napadlo, přidal do těchto seznamům i Židy z Ostravy. To patrně proto, že Ostrava byla významnou průmyslovou oblastí, a ještě nebylo rozhodnuto, kam bude tato oblast patřit. Uvažovalo se, že toto území bude patřit k říši. Židé na ostravsku byli navíc mnohem bohatší než v Horním Slezsku. Židovská obec tak mohla být donucena zaplatit veškeré náklady deportace.

Tehdy se ještě nacisté snažili své záměry skrývat. Báli se reakce obyvatel, proto plánovanou akci nazývali přeškolením. Uváděli, že se jí zúčastní nejprve židovští muži, kteří budou přeškolení z neužitečných profesí bankéřů a průmyslníků na řemeslníky. Židovská obec měla zaplatit náklady na materiál a vybudování tábora, dopravy, včetně hlídek SS a ostrahy tábora. Nakonec se k transportům přidala ještě Vídeň. To snad byla snaha zalíbit se přímo Hitlerovi. Jeho milovaná Vídeň by se zbavila všech Židů.

Ani sám Eichmann ještě neměl zkušenost s organizací takové akce. Zjišťoval na ředitelství drah, kolik lidí může být v takovém transportu, kolik uveze vlak atd. To byly první zkušenosti s pořádáním transportů, které později nacisté využili při organizování transportů do vyhlazovacích koncentračních táborů. Místo vybral osobně Eichmann, který se do Niska nad Sanem jel podívat.²²

²¹ Moderní-Dějiny. Po stopách bývalých a stávajících židovských památek města Ostravy [cit. 28.02.2023][online]

²² Večer k 75. výročí prvního transportu evropských židů (24. 10. 2014) - YouTube [online]. [cit. 09.02.2023].

2.2 Přípravy transportu

První schůzka, která se týkala plánování transportních vlaků, proběhla 11. října 1939 na velitelství armády v Opolí. Ze schůzky vyplynul požadavek na čtyři transportní vlaky a jeden vlak nákladní. Úředníci nejprve požadovali čas na přepravu nejméně 14 dní. Argumentovali strženými mosty přes řeku Vislu a velkým zatížením tratí přemísťující se armádou. Uvedli ale, že železniční trať z Ostravy na Krakov a Jaroslav je volná. Informovali zároveň ostravské gestapo, že nákladní vlak může vést až 50 vagonů a do každého z nich se vejde asi 40 osob. Navíc, že je možné řadit do jednoho vlaku osobní i nákladní vagony. Časově byla cesta z Ostravy do Jaroslavi odhadnuta zhruba na 24 hodin. Zatímco běžné zákazníky stál jeden přepravní kilometr 4 feniky, Wehrmacht měl Říšským drahám za přepravu platit jen 1 a půl feniku, a to dokonce až po ukončení války.²³

Písemná objednávka pak zněla takto:

„Pro transport Židů bude pravděpodobně zapotřebí níže uvedených vagonů:

dřevo 18 vagonů (otevřených)

cihly 3 vagony (otevřené)

střešní krytina 2 vagony (otevřené)

potraviny 3 vagony (uzavřené)

osobní vagon III. třídy..... 12 vagonů (uzavřených)

osobní vagon II. Třídy..... 2 vagony (uzavřené)

nákladní vagon 10 vagonů (uzavřených).“²⁴

Na základě doporučení železničářů Eichmann přehodnotil svůj původní záměr. Rozhodl o vypravení jen jednoho vlaku složeného jak z nákladních, tak osobních vagonů. Takto poskládaný vlak alespoň nebude poutat přílišnou pozornost, protože se nebude odlišovat od běžných vlaků vypravovaných Wehrmachtem.

Následná organizační schůzka se v Opolí uskutečnila dne 13. října. Byla zde dojednána konečná objednávka na transportní vlak o složení: 2 osobní vagony II. třídy (pro strážce a doprovod), 15 osobních vagonů III. třídy (pro Židy), 4 velké a 12 obyčejných nákladních vagonů otevřených, 17 nákladních vagonů uzavřených.

Příjezd vagonu na ostravské nádraží byl naplánován nejpozději do 17. října. Vagony se pak měly okamžitě začít nakládat.²⁵

2.3 Zapojení ostravské židovské obce

Činnost všech židovských náboženských obcí se hned po okupaci zásadně změnil a zúžil se téměř výhradně jen na sociální činnost. Obce vybíraly daně a poplatky uvalené na Židy, pomáhaly sociálně slabým Židům. Zapojily se rovněž do likvidování židovského majetku,

²³ BORÁK, 2009, str 27

²⁴ tamtéž str. 28

²⁵ tamtéž str. 29

komunikaci s gestapem a s nacistickou ústřednou pro Židy. Jejich významným úkolem pak bylo shromažďování statistických údajů a byly nápomocny při emigraci Židů.

Díky knize První deportace evropských Židů pana Boráka, který precizně zpracoval nejen fakta z dochovaných archívních materiálů, ale i výpovědi pamětníků, dnes máme velmi přesné informace, jak příprava transportu vypadala.

Organizace prvních transportů probíhala zcela podle rozkazů gestapa, celou akci pak řídil osobně Eichmann. Ostravská židovská obec měla za úkol zajišťovat transporty jen na venek. V organizaci celé akce obec neměla žádné pravomoci, jen plnila rozkazy. Právě gestapo přikázalo ostravské židovské obci dne 11. října 1939 okamžitě registrovat všechny Židy nad 14 let. Ti měli následně vyplnit dotazník vytvořený v Praze. Registrace probíhala pod velkým časovým tlakem, hotovo mělo být během 24 hodin. Dotazník obsahoval varování: „*Pravdivé a úplné vyplnění dotazníku ve stanovené lhůtě je bezpodmínečnou povinností a každý zde nese zodpovědnost.*“

Takto registrací zjištěné počty gestapu nahlášených Židů žijících v obvodu ostravské obce čítal 4 510 osob, z toho ale ne všichni měli protektorátní příslušnost. Většinou se tito cizinci hlásili k příslušnosti slezské, polské, německé, slovenské a maďarské. Někteří byli bez státní příslušnosti. Z celkového počtu 2 232 mužů převažovali podle věkových kategorií muži mezi 36 a 60 lety (1 014) osob.

Po zaregistrování Židů, na ostravském gestapu připravili text oznámení, které mělo svolat Židy k odjezdu. Tato výzva byla uváděna tučným písmem na první straně novin denně od 12. do 16. října. Například text oznámení z Českého slova ze 12. října 1939 zněl takto:

„Židovská náboženská obec v Moravské Ostravě oznamuje:

Z důvodu přeškolení, event. pro přípravu k vystěhování jsou povinni všichni Židé mužského pohlaví hlásiti se v úterý 17. října 1939 v 8 hodin ráno v jízdně Mor. Ostrava, Vítkovická ulice (u Don Bosca). Státní policie vyvodí přísné důsledky, kdo by se nedostavil.“

Tento gestapem vytvořený titulek měl ukazovat na židovskou obec a zamaskovat tak skutečné organizátory akce. I přímý účastník transportu Adolf Mandovský v několika dopisech rodině vždy zmiňuje a viní ostravskou židovskou obec z organizace akce. Například v jednom z dopisů svému otci uvádí:“ *Píšeš, že ti na židovské obci řekli, že jsem vůbec neměl odjet. Mně ti hňupové řekli něco jiného. Buď jist, že bych sám nejel, neboť jak jsem vás opouštěl, byl to nejhorší okamžik mého života, neboť jel jsem a nevěděl kam. Jsem jen rád, že ty jsi té tragédie ušetřen.*“²⁶

Tlak na židovské obyvatelstvo stejně jako na židovskou náboženskou obec v Ostravě se ze strany gestapa stále stupňoval. Gestapo například stanovilo povinnou platbu náboženské obci za každého transportovaného Žida na 50 marek. Tuto „dobrovolnou“ platbu platili sami transportovaní, u nemajetných částku hradila obec.

Židovští inženýři a stavitelé dostali od gestapa za úkol vytvořit plány tábora a soupis jeho nutného vybavení. Materiál na stavbu tábora měly dodat židovské firmy. Jednalo se především o dřevo, stavební hmoty, ostatný drát a nářadí. Židovským obchodníkům byl materiál zabaven, stejně tak byly zabaveny potraviny. Zbytek potřeb musela židovská obec zakoupit. Gestapo

²⁶ Adolf Mandovský 28.4.1940, Dopis rodině do Ostravy

nechalo přistavit několik vagonů na závodní vlečku do Vítkovických železáren, a tím byl ušetřen čas při překládání materiálu. V den odjezdu měla obec přichystat tunu chleba na cestu.²⁷

Seznam k nezbytnému vybavení pro účastníka transportu, který vydala židovská obec, obsahoval 55 položek. K nejdůležitějším potřebám patřil kufr, velký batoh a menší chlebník, dostatek prádla a oblečení včetně věcí na zimu, hygienické a psací potřeby, nádobí, petrolejka atd.

Borák ve své knize uvádí, že Eichmannovi na úspěchu transportu extrémně záleželo. Sám ho nazýval jako ukázkovým „Mustertransportem“. Proto se velmi snažil dodat transportům legitimitu, a tak příkazem ze 13. října povolal čtyři funkcionáře židovské obce z Vídně a dva z Prahy: *„Nařízením hauptsturmführera SS Eichmanna byli židovští funkcionáři Storfer, Boschan, Friedmann, Murrelstein, Edelstein, Grün odesláni do Moravské Ostravy, kde se mají zúčastnit prvního transportu. Ústřednami pro židovské vystěhovalce ve Vídni a v Praze bylo nařízeno vyřídit potřebné formality a Židům uloženo, aby se v pondělí 16. října v průběhu dne hlásili ve služebně státní policie v Moravské Ostravě u hauptsturmführera SS Günthera. Židé mají dále nařízeno, aby si vzali s sebou prádlo a oblečení potřebné na dobu nejméně 4 týdnů.“*²⁸ Doufal, že tito funkcionáři budou po návratu agitovat ve svých obcích ve prospěch transportů.

Eichmannův plán tábora počítal se stavbou 12 dřevěných lágrových baráků. V deseti z nich měli bydlet Židé v počtu až tisíc osob v jednom baráku. Další transporty měly následovat v rozmezí osmi dnů.²⁹

Přes důkladnou přípravu akce, která byla plánovaná na jednu stranu do nejmenších detailů, do poslední chvíle ani samotné gestapo neznalo přesnou polohu plánovaného barákového lágru. Přibližná poloha mezi Vislou a Sanem byla známá již v předstihu, konkrétní místo se ale vydala hledat skupina odpovědných činitelů včele s Eichmannem až 12. října. Ten pak v dálnopise z 15. října 1939 napsal: *„Konečná železniční stanice pro transporty je Nisko nad Sanem. Eichmann, hauptsturmführer SS.“*³⁰

Osudy prvních transportovaných Židů tak byly zpečetěny.

2.4 Ostravský transport

Tento transport se od transportu z Horního Slezska a Vídeňského transportu značně odlišoval. I když byl vlastně do Eichmannova plánu zařazen až dodatečně, právě ostravští účastníci tvořili většinu vysídlenců v Nisku. Také ostravská židovská náboženská obec sehrála dominantní úlohu při organizaci, ale především při financování celé akce.

2.4.1 Výběr účastníků transportu

Dne 17. října 1939 na výzvu náboženské obce proběhl v ostravské jízdně urychlený výběr účastníků transportu. Přes pečlivou přípravu akce nastaly při odvodu zmatky, protože některé obce informaci o odvodu obdržely až 16. října. Proto například odvedení z Frýdku sebou neměli žádná zavazadla. Pamětník Zikmund Spitzer z Frýdku k události uvedl: *„Řekli nám až*

²⁷ BORÁK, 2009, str. 30

²⁸ tamtéž str 32

²⁹ tamtéž str 33

³⁰ tamtéž str 34

večer před odjezdem, že máme někam odjíždět, nic víc jsme nevěděli. Proto jsme s bratrem přijeli jenom tak nalehko a bez kufrů. Na jízdně bylo plno esesáků. Samozřejmě, že jsem se nikam netlačil, ale nebylo mi to nic platné. Najednou nás s bratrem popohnali dopředu a vůbec nepomohlo, že jsme neměli žádné věci. Sebrali prostě kufry někomu jinému, postavili je před nás, pak nás strčili do autobusu a už se jelo na nádraží.“³¹

Odvod probíhal podle abecedního pořadí, během odvodu byl přísně zakázán hovor, odvedení neměli tušení, kam a na jak dlouho budou vlastně poslání. Museli gestapákům podepsat prohlášení, že odcházejí z Ostravy dobrovolně za prací. Součástí výběru byla i zdravotní prohlídka, kdy kromě českých lékařů na odvody dohlíželi i lékaři němečtí. Odvedení Židé nesměli mít žádný doprovod, neměli v té chvíli tušení, že se mnozí se svými blízkými již nikdy neuvidí.

2.4.2 Průběh transportu

Ihned po odvodu byli účastníci odvázeni na nádraží v Ostravě – Přívozu. Autobusy určené na přepravu měly zakrytá okna, aby nebylo do autobusu vidět. V Přívoze na nákladním nádraží již byl připraven vlak určený k odsunu, Židé zde museli okamžitě nastoupit. Gestapo dohlíželo na zavření vagonů, nikdo již nesměl vlak opustit, dokonce nebylo dovoleno otvírat ani okna pod pohrůzkou vysokých trestů. Všechna tato opatření směřovala k přísnému utajení transportu.

Vlak byl přeplněn, míst k sezení bylo méně než účastníků. Pamětníci ale popisují, že přes špatné podmínky ve vagoněch panoval ve vagoněch klid, nálada ale byla velmi stísněná. Proslýchá se sice, že nacisté chtějí vybudovat pro Židy ghetto, bližší informace ale nikdo neznal. Strach o budoucnost vlastní i o osud v Ostravě zanechaných rodin byl značný. To ale ještě nikdo ani v nejhorším snu neočekával, jak budou nacisté s Židy během následujících let zacházet.

Vlak stál na nádraží celé odpoledne a noc, teprve 18. října 1939 večer vyjel směr Nisko. Železničáři věděli, kdy se má transport vydat na cestu, stačili proto uvědomit některé rodiny o času odjezdu. Proto někteří rodinní příslušníci se alespoň z dálky mohli rozloučit se svými blízkými.

Druhý den po transportu z Ostravy musely rodiny deportovaných Židů tyto odhlásit z policejní registrace, místo jejich pobytu se ale nesmělo vyplňovat.

Adolf Mandovský ve svých dopisech rodině do Ostravy opakovaně vzpomíná na chování některých železničářů. Ve svém dopise psaným ve Lvově ze dne 19.2.1940 své ženě do Ostravy píše: „Zajdi prosím také na báňskou dráhu a pozdrav pana inspektora Josefa Frühwirta. Když odjížděl náš vlak, tak stál na nástupišti a salutoval nám a plakal u toho. Loučení naše s ním se nám vrylo hluboko do paměti, nikdo z nás mu to nezapomene.“³²

Vlak byl složen z 51 vagonů a celková délka vlaku byla téměř půl kilometru. Do Niska nad Sanem jel vlak přes Bohumín, Dziedzice, Osvětim, Krakov, Tarnów, Rzeszów a Przeworsk.

Hned večer 18. října obdržel Eichmann dálnopis od svého zástupce Günthera s tímto textem: „Ve středu, 18. října 1939, opustil podle plánu v 8.00 hod. Moravskou Ostravu transportní vlak do Niska s 901 židovským mužem. Transportní vlak sestává mimo 22 osobních vagonů ze 29

³¹ BORÁK, 2009. str.35-42

³² Adolf Mandovský 3.3.1940 Dopis rodině do Ostravy

nákladních vagonů naložených stavebním materiálem, nářadím a potravinami. Vůdcem transportu je unterstunführer SS komisař Wagner ze služebny pohraniční policie Moravská Ostrava. Jako doprovodné mužstvo jsou do vlaku přiděleni sturmbannführer SS Tröstl s 15 muži z ústředí ve Vídni a v Praze.“

Během transportu nejvíce jeho účastníci trpěli žízní. V ojedinělých případech při zastávkách vlaku v Tarnově a Krakově se železničářům podařilo i přes přísné střežení vlaku do transportu dostat několik láhví s vodou.³³

2.5 Nisko nad Sanem

První transportní vlak z Ostravy dojel do Niska nad Sanem dopoledne dne 19. října 1939. Několik hodin nesměli transportovaní vystoupit z vlaku, pak ale dostali rozkaz vlak opustit. Dveře vagonů však byly stále zamčené, proto museli účastníci vylézat okny za doprovodu facek a kopanců od ostrahy transportu. Na nádraží již čekal samotný Adolf Eichmann, který ale pravděpodobně nepřišel již zmíněným transportním vlakem. Ten shromážděným Židům oznámil, že se nacházejí asi osm kilometrů od řeky San a že za touto řekou jim sám führer slíbil novou vlast. Protože tam ale nestojí žádné stavby, budou si je muset sami teprve vybudovat. Naznačil, že zde budou postupně přiváženi další Židé, proto bude nutné vybudovat poměrně rozsáhlý tábor.

Potom začala vykládka dovezeného materiálu i za pomoci místních sedláků, kteří za práci dostali zapláceno. Prvním velkým úskalím při budování tábora byla nutnost překročit poměrně prudce tekoucí řeku San. Přilehlé mosty byly již zde proběhlou válkou silně poničeny, zbývala jen provizorní lávka, která končila bezedným bahnem vzniklým po předchozích deštích. Vysídlenci byli zcela vyčerpáni dlouhou cestou vlakem, problémy při překonávání řeky a byli mučení žízní. To vše probíhalo za soustavného popohánění a bití od dozorců. Za těchto podmínek došli budoucí obyvatelé barákového lágru na planinu u obce Zarzecze, kde měl stát budoucí lágr.

První zpráva rodině Adolfa Mandovského z Niska byla odeslána 28.10.1939:

„Barákový lágr Nisko nad Sanem

Milá Mamičko a můj vroucně milovaný Hugošku!

Až dnes mi bylo umožněno vám dát vědět, že jsem naživu. Jsem zdravý a mám se dobře, jsem v přeškolovacím táboře v Nisku. Co je s vámi? Jste zdraví? Už jsi potvrdila rozvod? Co dělá Hugošek? Je zdravý? Máte co jíst? Jsem tady spolu se Šmulovičem, Leo Rottem, Hugo Spitzerem. Pokud budeš v nouzi, obrať se na židovskou obec. Denně se modlím k panence Marii ať vás ochraňuje. Mám o vás strašný strach. Polib mi za mě mé dítě, jsem v myšlenkách s vámi. Pozdrav také matku, otce a všechny známé. Piš mi ale německy.

Zdraví a líbá vás váš Adolf.“³⁴

Vysídlenci byli rozděleni do několika pracovních skupin a za hustého deště započala výstavba tábora. Nepředstavitelně složitou situaci ještě komplikoval fakt, že v transportu bylo málo opravdových řemeslníků. Na samotnou stavbu dohlížel osobně Adolf Eichmann. Ten si nechal

³³ BORÁK, 2009. str 38-39

³⁴ Adolf Mandovský 28.10.39 Dopis rodině do Ostravy

vypracovat seznam profesí transportovaných a rozdělval je do jednotlivých pracovních skupin. Profese, které uznal jako zde nepotřebné, což byla půlka celého transportu, začali strážní tábora odvádět k lesu k tehdejší sovětské státní hranici a pod trestem zastřelení jim zakázali návrat.³⁵

2.6 Transport z Horního Slezska

Další část transportu byla vypravena z Horního Slezska. Právě myšlenka vysídlení Židů měla být povodně realizována právě z tohoto území. Protože ale možnosti ostravské židovské obce byly díky svému finančnímu zázemí mnohem lepší, jako první vyjel vysídlovací vlak právě z Ostravy.

Počet Židů se v Horním Slezsku stále zvyšoval již v období mezi válkami. Například v Katovicích se jejich počet pohyboval okolo 10 tisíc a v Sosnowci to bylo okolo 20 tisíc. Do těchto míst, podobně jako do Ostravy, přicházeli přistěhovalci z Haliče, protože tato průmyslová oblast nabízela možnosti pracovního uplatnění. Na rozdíl od ostravska ale nově příchozí byli poměrně majetkově slabí. Navíc se většina hornoslezských Židů hlásila k německé národnosti a tím možnost porozumět si s polsky cítícími Židy byla značně omezena. Proto zde již před válkou rostly antisemitské nálady.

Vpád německé armády v září 1939 do Polska znamenal začátek vyhlazování Židů. Byly vypalovány synagogy, ničeny židovské hřbitovy. Židům byl zabavován majetek, židovské obchody byly zavřeny a majetky obchodníků konfiskovány. Židům byly nařizovány povinné práce v oblasti čištění ulic, čištění kanalizace a úklidu kasáren a škol. Byla také nařízena postupná registrace veškerého židovského obyvatelstva. Tyto registrace pak následně sloužily k vytváření seznamů pro zařazení do deportačních transportů.

První židovský transport byl plánován z Katovic. Ten měl být složen až z tisícovky Židů a byl připravován souběžně s transportem ostravským. Datum vyjetí transportu bylo naplánováno na 20. října 1939. Vlak měl být složen z 29 vagonů, ale jen pět vagonů mělo být nákladních. Zbytek nákladu mělo být dovezeno z Ostravy.³⁶

Katovický transport byl nakonec vypraven s menším počtem účastníků, než zněl původní plán. V archívech nebyl nalezen jmenný seznam účastníků z toho důvodu, že transportovaní byli nově příchozí do této oblasti. Podmínky transportu pro jeho účastníky byly ještě náročnější, protože Němci na něj použili nákladní vagony plné staré slámy a hnoje. Transportovaní byli také vystaveni častému bití a násilí. O tomto transportu se však nedochovalo mnoho informací. A zdaleka nejsou tak pečlivě zdokumentovány jako transporty ostravské.³⁷

2.7 Vídeňský transport

Třetí část transportů byla vypravena z Vídně. Hned po obsazení Rakouska nacisty 26. března 1938 Göring veřejně prohlásil, že Vídeň již bude jen německá a všichni Židé musí urychleně pryč. Pravděpodobně šlo o snahu zavděčit se Hitlerovi. Před obsazením Vídně nacisty zde žilo zhruba 200 tisíc Židů, během jednoho roku se ale polovina z nich již ve Vídni nevyskytovala. Některým se podařilo utéct do ciziny, někteří v zoufalství po rabování a zabavování majetku

³⁵ BORÁK, 2009. str. 43

³⁶ tamtéž str 49

³⁷ tamtéž str 50–51

spáchali sebevraždu. Známa „křišťálová noc“ na Vídeň dopadla plnou silou. Byly vypalovány synagogy, ve městě byli Židé mohutně zatýkáni a byli posíláni do koncentračního tábora v Dachau. S rostoucím terorem sílila vlna vystěhovalectví, i díky tomu, že se náboženské obci dařilo získávat devizové prostředky k emigraci Židů za pomoci dobročinných organizací. Tuto příležitost využilo ve svůj prospěch i gestapo. Adolf Eichmann jako specialista na židovské záležitosti navrhnul založení Úřadu pro židovské vystěhovalectví. Ten za poplatek pěti procent majetku vystavoval Židům vystěhovalécké doklady.

Po prvních zmínkách o plánované deportaci Židů se představitelé obce pokusili přípravy odsunu nejprve sabotovat. Ústředna pro židovské vystěhovalectví ale okamžitě pohrozila obci přísnými tresty za nesplnění příkazů.

Eichmann ve Vídni 16.října 1939 osobně dojednal podrobnosti transportu. Vybraní muži se měli dostavit k transportu s maximálně 50 kg zavazadlem a z peněžní hotovosti 300 marek. Transport z Vídně vyjel podle plánu, na nádraží v Moravské Ostravě pak k vídeňskému vlaku byly přidány tři vagóny s potravinami.³⁸

Vídeňský transport dorazil do Niska 23.října 1939, když se ale skupina vídeňských vysídlelců přiblížila na dohled, k již částečně vybudovanému táboru, vybrali dozorcí jen malou do předu určenou skupinu a zbytek hnali po cestě dál od tábora. Dál na východ.³⁹

2.8 Omezený provoz tábora v Nisku

Přes původní velké plány Eichmanna na vybudování rozsáhlého tábora se nakonec podařilo postavit tábor jen pro zhruba 500 lidí.

Hned z prvního transportu byla půlka odsunutých hned po příjezdu do Niska zahrnuta do blízkosti sovětské hranice. Druhá půlka se ale dala do výstavby tábora. Sami deportovaní měli zájem na rychlém budování tábora, protože zima se rychle blížila.

Jako první na řadu přišla stavba ubytovacího baráku pro hlídky SS, zároveň se začala stavět pekárna a stáje pro koně, kuchyně a skladiště. Tábor byl oplocen ostnatým drátem a u vchodu do tábora stály strážě.

Jako největším úskalím se ukázala vzdálenost tábora od železnice. Transport stavebního materiálu a zásob byl na hranici lidských možností. Zásadním problémem pak byl nedostatek pitné vody.

Eichmannova představa o vybudování velkého tábora pro Židy v Nisku se ukázala jako nerealizovatelná. I on sám na místě poznal, že tábor v plánovaném rozsahu se v místních podmínkách vybudovat prostě nedá. Zastavit ale budování tábora na samém začátku by bylo zásadním fiaskem. Navíc nový velitel tábora nechtěl přijít o svou funkci ještě dříve, než se jí ujal. I ostraha tábora byla se svou prací spokojena. Daleko od fronty ji nehrozilo žádné nebezpečí nasazení do přímých bojů. A v neposlední řadě se z majetku Židů stále dalo něco ukořistit.

³⁸ BORÁK, Mečislav., 2009. str 53-54

³⁹tamtéž str 54-55

Po základním vybudování tábora byly i podmínky pro vězně alespoň z části přijatelné. Každý mohl spát na palandě a mít pod ní svůj kufr. Z Ostravy i vězňům byly dodány matrace a peřiny. Mezi odsunutými byli i lékaři, řemeslníci, kuchaři a další potřebné profese pro chod tábora.

I když tábor vcelku fungoval, transportovaní zažívali v táboře každodenní nekonečnou dřinu. Nejen při stavbě tábora, při práci v lese ale i při stavbě silnice a budování mostu přes řeku San.

Adolf Mandovský na náročnou dřinu při budování tábora v dopisech krátce vzpomíná: *“Dnes již stojím pevně na svých nohách, připraven bít se se svým osudem. Jsem teď zaměstnán v železničních dílnách jako nádeník. Z počátku jsem byl strašně unaven, ale průprava z Nisku byla pro mne dobrá. Dnes jsem sto i tu nejtěžší práci zastati. Pracuji rád, neboť je to jediná možnost k udržení mého já.”*⁴⁰

Chování stráží k vězňům ještě nebylo tak násilnické jako později v koncentračních táborech. Nacisté ještě neměli vypracovaný systém likvidace vězňů. Sice někdy práci vyčerpané obyvatelé mořili častými nástupy a někdy používali i fyzické tresty, ještě stále se zde ale neobjevovala brutalita vyhlazovacích táborů. První velitel tábora Post se choval k vysídlelcům celkem slušně. Jistě to bylo způsobeno i tím, že vedoucím táborové samosprávy byl profesor Eisler, kterého si vážil. Až když funkci převzal sturmbannführer SS Anton Binner, v táboře se podmínky vězňů prudce zhoršily. Sám velitel tábora i ostraha významně změnili své chování směrem k obyvatelům tábora.

Na první pohled to tedy může vypadat, že se obyvatelům tábora nežilo zase až tak špatně, ale už i klimatické podmínky až mínus 40 stupňů, těžká dřina, vyhnání čtyř tisíc bezbranných mužů od rodin do velmi nehostinných končin poznamenaných válkou, už jasně ukazoval na budoucí úmysly nacistů.⁴¹

2.9 Pochybnosti o akci Nisko

Ze začátku to vypadalo, že se Adolfu Eichmannovi podařilo zorganizovat bezchybný transport., který bude vzorem pro následné deportace. Zčásti byly tyto transporty perfektně zorganizovány, výběr místa a načasování bylo ale úplné fiasko. V čase, kdy Eichmann osobně dohlížel na přípravy zřizování tábora přímo v Nisku, kdy se v Ostravě vypravoval první transport, Berlín ale rozhodl jinak. Záměr byl od základu změněn. Hitler na poradě 17.října 1939 rozhodl, že odsuny se budou přednostně týkat Poznaňska a Západního Pruska. Toto území bude přednostně zbaveno Židů a stane se tak „rozkvétající německou zemí“. Toto rozhodnutí vedlo k zastavení akce Nisko.

Do Ostravy byl v návaznosti na toto rozhodnutí odeslán dálnopis k rukám hauptsturmführera SS Eichmanna, že se další přestěhování Židů zakazuje. Proč ale byla tato již započatá akce zastavena není dodnes uspokojivě vysvětleno. Pravděpodobně si Hitler uvědomil, že pro připravované napadení Sovětského svazu bude potřebovat ve zmíněné oblasti prostor bez „nespolehlivých živelů“. Jiná hypotéza uvádí, že se Hans Frank obával ambiciózního a úspěšného Eichmanna.

Dalším pravděpodobným důvodem pak byla potřeba najít ubytování pro nově příchozí do Říše tak, aby na těchto územích byl posílen německý živel. Eichmann odjel do Berlína, odkud

⁴⁰ Adolf Mandovský 28.4.1940 Dopis rodině do Ostravy

⁴¹ BORÁK, 2009.str 80–95

telefonoval do Ostravy 24.října 1939. Oznámil, že transporty mají být prozatím pozastaveny, že ale získal souhlas k omezenému transportu 400 Židů, kteří chtěli před odsunem utéct z Ostravy a zadrželo je gestapo. Tímto druhým transportem se Eichmann snažil zachránit pověst státní policie. Druhý transport byl vypraven z Ostravy 26.října 1939.⁴²

Stále nebyly oficiálně zastaveny přípravy na další transporty z Ostravy, Katovic a Vídně. Díky přímým zásahům Eichmanna byl vypraven další transport složený převážně z pražských Židů. Transport byl složen z deseti vagónů, a kromě materiálu převážel 322 vězňů. Protože se ale rozvodnila řeka San a mosty přes ní byly strženy, účastníci transportu byli umístěni v Sosnowci. Tam pak vznikl první židovský koncentrační tábor hlídáný strážemi SS. Postupně byly počty vězňů doplňovány chycenými uprchlíky z Niska. Na konci roku 1939 byli obyvatelé tohoto tábora gestapem vystěhováni. Některým se podařilo pomocí táborové židovské rady vycestovat na Slovensko, většina vězňů ale byla odvezena do vyhlazovacích táborů.⁴³

O možnosti vystěhování na Slovensko Adolf Mandovský nepřemýšlel. Žil již ve Lvově a o možnosti tohoto vystěhování rodičům píše: „*Píšete, že Dola z Třebovic žije na Slovensku na svobodě a má celkem volnost. Věřte milení, že mu nezávidím. Není všechno dobré, co se skrývá za maskou klerikálního státu, jako je Slovensko.*“⁴⁴

2.10 Zrušení celé akce Nisko

V březnu roku 1940 poslalo velitelství SS z Krakova zprávu, že se má stavba tábora ukončit a Židé, kteří se ještě v táboře nacházejí se mají vrátit domů. Byla to zpráva vsutku šokující, v dějinách holocaustu naprosto ojedinělá. Byl to jediný případ repatriace v jeho historii. Nacisté se jen těžko smiřovali s myšlenkou, že se odsunutí Židé mohou vrátit zpět domů.

Rozhodnutí to bylo o to překvapivější poté, co do tábora z Ostravy těsně před tímto rozhodnutím dorazil materiál a potraviny nutné pro další budování tábora.

Přesídlencům byly vystaveny doklady pro návrat, byl připraven transport pro asi 500 Židů, jen rozvodněná řeka San se strženými mosty ještě jednou výrazně zkomplikovala odjezd. Muselo se tak čekat na pokles hladiny řeky a teprve potom bylo možné pomocí loďky řeku překročit. Většina stavebního materiálu a náradí z tábora byla zabavena gestapem.

Transport s navrátilci do Ostravy dorazil 13. dubna 1940, přímo do Ostravy se vrátilo 300 lidí. Ke zdržení vlaku došlo v Bohumíně, kde se německé ženy dověděly o návratů Židů a chtěly mu zabránit blokováním vlaku. Radost z návratu byla ale brzy vystřídána zděšením nad ostravskými poměry, kterým Židé museli čelit. Byl to návrat do úplně jiného světa. Množství nařízení a perzekucí židovského obyvatelstva v protektorátu byl strašný. Navíc byli navrátilci z Niska bez finančních prostředků. Gestapo je zařadilo na nucené práce nejčastěji na stavbách. Židé jinak byli vyloučeni ze všech povolání.

To, že Židé unikli z tábora v Nisku ale neznamenalo, že unikli smrti. Neuplynuly ani dva roky a zářijové transporty hlavně v letech 1941 a 1942 odvezly ostravské Židy do vyhlazovacích táborů, ze kterých se pak již zpravidla nevrátili.

⁴² BORÁK, 2009.Str 58-60

⁴³ tamtéž str 63-64

⁴⁴Adolf Mandovský 19.12.1940 Dopis rodině do Ostravy

2.11 Důvody krachu akce Nisko

Důvodu ke zrušení transportů se nabízí hned několik. Již samotné místo tábora, které vybral osobně Eichmann, se ukázalo jako nevhodné. Není totiž možné jednoduše vybudovat tábor pro 5 tisíc lidí v bažinaté oblasti, ve které je navíc velmi obtížný přístup k pitné vodě.

Potvrdilo se také, jak je důležité pro vybudování tábora dobré železniční spojení. Všechny tyto zkušenosti se později při zřizování koncentračních táborů velmi hodily.

Jako jeden z vážných důvodů krachu akce bylo přehodnocení priorit nacistů a požadavek na rychlé řešení „židovské otázky“ prioritně z jiných obsazených území než z oblasti Horního Slezska.

Svou roli jistě hrály i protesty Sovětského svazu proti vystěhovávání Židů na jejich území a také intervence bohatých zahraničních průmyslníků, o jejichž přízeň nacisté nechtěli přijít.

Jedním z hlavních důvodů pak patrně byly i osobní spory a boj o sféru vlivu mezi Adolfem Eichmannem, organizátorem „Akce Nisko“ a generálním guvernérem okupovaného Polska Hansem Frankem, bez jehož vědomí Eichmann tábor zřizoval.⁴⁵

2.12 Boj o přežití

V provizorně vybudovaném táboře v Nisku nakonec zůstal jen zlomek vysídlenců. Více než 4 000 tisíce postupně deportovaných byli zahrnutí strážemi k nově vzniklé německo-sovětské hranici. Jen malému počtu deportovaných se po strastiplné cestě podařilo z Niska uprchnout a vrátit se domů. Naprostá většina uprchlíků překročila za dramatických okolností sovětskou hranici, Často se stávali snadnými terči loupeživých band z řad Ukrajinců. Bojovat se zimou, v listopadu brodit přes řeku San, vyhýbat se německým i sovětským hlídkám musel být nadlidský výkon. Mnoho deportovaných v místní bažinaté krajině proto zahynulo. Šťastnějším z nich se po překročení sovětských hranic nejčastěji podařilo dostat do Lvova.

Adolf Mandovský ve svém dopise domů přechod hranice popisuje jen krátce: „*Podařilo se mi po několika strašlivých týdnech překročit ruské hranice a jsem nyní ve Lwowě a již Vám snad budu moci častěji psát.*

Co se týče mé osoby, nechci a nemohu ti psát z obavy, aby dopis nebyl zadržen. Hlavní je, že víš že žiji. To ostatní si již domyslíš.“⁴⁶

2.12.1 Život utečenců ve Lvově a okolí

Vyhnanci z Niska se snažili po opuštění tábora usadit ve větších městech, kde existovala židovská komunita, díky které tam měli větší šanci na přežití. Byla to města Stryj, Sambor, Drohobyč, Stanislav, Przemysl, Buczacz ale hlavně Lvov. V něm žilo až tři tisíce židovských uprchlíků. Před válkou ve Lvově žilo 300 tisíc obyvatel, po vypuknutí války se počet obyvatel rozrostl až na jeden milion.

Podmínky ve Lvově i z důvodu velkého přílivu uprchlíků byly často příšerné. Nebylo zde možné sehnat ani ubytování ani práci. Nově příchozí spali běžně přímo na zemi v nouzových ubytovnách, alespoň trochu jídla dostávali na tzv. potravenky. Na ty potom mohli lidé, po

⁴⁵Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Transporty do Niska – nácvik holokaustu [online] [cit. 2023-03-28]

⁴⁶ Adolf Mandovský 19.2.1940 Dopis rodině do Ostravy

vystání dlouhé fronty, dostat alespoň řídkou polévku. Již tak složitou situaci konce roku 1940, komplikovalo ještě mrazivé počasí.

„Píšeš, abych vám psal denně. Miláčku drahý, jistě bych to udělal, kdybych na to měl peníze, ale jelikož nemám často ani na chléb, tedy při nejlepší vůli to nejde. Nesmím ti psát v obavě, že by dopis nedošel. Jakou mám stravu? Někdy chleba s cibulí a někdy ani to ne. Napiji se 4krát vody a jsem najedený.“ Takto situaci ve Lvově popsal Adolf Mandovský ve svém dopise.⁴⁷

Osudy jednotlivých vyhnanců z Niska se lišily podle jejich schopností najít si práci. Jejich jediným majetkem bylo nejčastěji jen to, co mněli na sobě. To dokládá další dopis Adolfa Mandovského za Lvova: *„Jen nedej Bůh aby se válka přetáhla přes zimu, neboť to bych zmrznul. Nemám botů, ponožek ani pořádných šatů, o kabátě ani svrchníku ani nemluví. Ale děj se vůle Boží.“*⁴⁸

Některým se dařilo uplatnit jako pomocní dělníci nebo si nacházeli alespoň příležitostný přivýdělek. Často se podporovali navzájem.

Kromě existenčních starostí chyběly lidem z nízkého transportu také zprávy z domova. To dokazuje i dopis Adolfa Mandovského ze Lvova, který byl datován 19.10.1940. Píše se v něm:

„Moje draze milovaná ženo!

Nedovedeš si představit jakou radost jste mi udělali Vaším dopisem. Právě jsem ti psal 44 dopis, když přinesl listonoš dopis od vás. Hned jsem obálku roztrhl a psal Vám dopis nový Skákal jsem radostí jak blázen.

Děláš mi výčitky, že nepíšeš – vždyť jsem Vám psal, co druhý den, po příchodu do Lvova poslal telegram, ale od Vás jsem po celých 5 měsíců ani řádky neobdržel. Domníval jsem se, že již v Ostravě nebydlíte, a proto jsem psal všem známým, aby po Vás pátrali. Od nikoho však ani řádky. Už jsem si chtěl zoufat. Mamičko, budeš-li mi psát, nepiš nikdy tužkou, neboť dopis jde příliš dlouho a tím se stává nečitelný. Píšeš, že jsi zažila strašné chvíle, proč nepíšeš jaké? Vždyť víš, že jsem na vše, co se doma děje strašně zvědav. Nyní s tebou mohu rozmlouvat pouze ve snu. Nemáš tušení, jak se vždy na noc těším. Nebýti toho mrazu a zimy, chtěl bych stále žít ve snu. Abych alespoň tak byl stále s Vámi.

Jsem hrozně rád, že jsi zaměstnaná, že ty a dítě jste aspoň zaopatřeni. Věř mamičko, velký kámen mi spadl ze srdce, neboť to byla má největší starost. Bůh zaplať těm, kteří ti k místu na dráze pomohli, pozdrav mi je prosím. Milá ženo, jen o jedno tě prosím, věř že se převelice dobře nemám, že tě nadevše miluji a potřebuji si zachovat alespoň trochu úcty, i když jsem tady všechnu ztratil. Hrdost, která mi ještě zbyla ztratit nechci a nesmím. O sobě nechci psát v obavě, že dopis by nedošel. Jen že práci nemám a zde ani nedostanu. Byl jsem dvakrát v nemocnici. Poprvé na červenku, tj. dyzentérie a podruhé na hlavovou chřipku. Byly to mé nejlepší časy zde.

Moje milované dítě!

Dědeček mi o tobě psal, že posloucháš a že se dobře učíš. Andílku, udělal jsi mi tím velikou radost. Jen tak dále. Pamatuj si, že čím víc se ve škole naučíš, tím víc budeš okován v boji s životem, v boji za kousek skývy lepšího chleba. Nezapomeň také na němčinu. Máš teď

⁴⁷ Adolf Mandovský 17.4.1940 Dopis rodině do Ostravy

⁴⁸ Adolf Mandovský 19.10.1940 Dopis rodině do Ostravy

možnost u dědečka se německy naučiti. Pamatuj si dítě drahé, že kolik řečí člověk umí, tolikrát je člověkem.

Moje milovaná mamičko a drahý tatíčku!

Ani nevíte, jakou radost jste mi udělali Vaším dopisem. Jsem rád, že vás alespoň tento dopis zastihl. Psal jsem Vám již několikrát, dopisy vás pravděpodobně nedostihly. Již jsem mně podezření, že na starém místě nebydlíte, proto psal jsem všem známým, aby po vás pátrali. Milá maminečko, děláš mi výčitky, že vám nepíšeš? Z Niska psal jsem Vám každý třetí den. Šmulovič a Tauber jsou mi svědky. Pak jako nežid jsem byl z lágru propuštěn a po příchodu, 230 km do Lvova, jsem hned poslal telegram. Zde jsem již tak často psát nemohl, neboť mé finanční prostředky se brzy vyčerpaly. Ale alespoň jednou týdně jsem vždy psal, avšak odpověď jsem nikdy nedostal. Až dnes prvý dopis vůbec z mé domoviny. Do Niska jsem dostal jen jeden balík, takový menší pytlík, v ubohém stavu, avšak dopis ani jeden. Co ty mamičko, jsi zdravá? Jak se mají všichni z rodiny?

Milý tatíčku, píšeš mi, že máte o mne velikou starost. Hledte, abyste alespoň vy byli zdraví a uchovali si nervy. Píšeš, jestli mám co oblíct a obout. Kabát zimník mi mí židovští kamarádi ukradli. Z čeho žiju? Práci nemám, nemám v čem dělat, neboť jsem bez kabátu. Žiji z toho, co ze sebe ještě prodám. Píšeš mi, že mám vyhledat nějakého Ubericha. Zkusím to, ale půjde to těžko, neboť je otázka zdali je vůbec ve Lvově, a potom je to velké město. Větší než Ostrava. Píšeš, že na židovské obci ti dali na srozuměnou, že já jako nežid jsem neměl vůbec odjetí. Mi tvrdili pravý opak. Však jim to také nezapomenu! Píšeš, že bych se mohl vrátit domů. To však museli byste vy zaříditi na německých úřadech. Že je zde spousta Ostraváků? To ano ale povětšinou se živí žebrotou, prodejem mýdla nebo cigaret. Poslat mi nic nemůžeš a také nic neposílej. Nemohl bych to dostatí. Že máš Hugoška na stravě a u sebe? Bůh ti zaplať za vše, co pro mé dítě uděláš. Zdraví a líbá váš oddaný syn Adolf.⁴⁹

2.12.2 Postoj Sovětského svazu k niským vysídlelcům

Postoje k židovské emigraci se v SSSR postupem času měnily. V třicátých letech Sovětský Svaz odmítal přijímat židovské uprchlíky s vysvětlením, že se jedná o zástupce střední třídy a ta se nehodí pro život v sovětské společnosti.

Po okupaci Polska ale do země přišlo téměř milión Židů. Sověti mněli dobré informace i o příchodu vyhnanců z Niska. Většina uprchlíků po překročení sovětské hranice směřovala do Lvova, který se stal uprchlickým centrem Polska, okupovaným sovětským svazem. Protože ale město bylo uprchlíky značně přeplněno, tak se sovětské úřady, které navíc nechtěly v blízkosti hranice žádné cizince, snažily od jara 1940 toto území od uprchlíků vyčistit. Ti byli předvoláváni NKVD k vyšetřování a byla jim v první řadě nabídnuta možnost přijmout sovětské občanství, což většina odmítla. Druhá možnost byla možnost vystěhovalectví. To ale připadalo v úvahu jen pro ty uprchlíky, kteří měli doklad o tom, že je cílová země chce přijmout, což většina uprchlíků neměla. Poslední možností, o kterou uprchlíci usilovali, byla možnost navrácení zpět do vlasti. Protože ale transportování do Niska nevlastnili žádné doklady, návrat se tak odkládal. Tuto skutečnost ve svých dopisech potvrzuje i Adolf Mandovský. Opakovaně prosí svou rodinu v Ostravě: „Mamičko milá, ostravské ženy prý podnikly nějakou akci za naše navrácení zpět. Prosím informuj se na to. Kdyby ti na židovské obci řekli, že nejsem Židem, a proto se o to starat

⁴⁹ Adolf Mandovský 19.10.1940 Dopis rodině do Ostravy

*nebudou, odpověz jim, že když mě sem svým pitomým jednáním dostali, že se musí postarati, abych se dostal domů. Doporučuješ mi, abych se ucházel o registraci domů? To byste museli ale vy zaříditi na německých úřadech a poslat mi mé doklady. Bez nich se nemůžu dostat domů.*⁵⁰

Sovětské úřady od v května 1940 zvýšily tlak na vyčištění území od lidí bez dokladů. Když policejní hlídka narazila na někoho bez dokladů, byl odveden k výslechu a poté zatčen. Zvláštní tribunál NKVD posílal zatčené do sovětských gulagů na Sibiř. Zatýkáni probíhalo bez rozsudků, ty se vystavovaly až po deportacích do gulagů. V nejhorší situaci se ocitli rakouští Židé. Ti byli zatýkáni jako špióni, i když to často byli původní vězni z Dachau. Tuto skutečnost ale sovětské úřady nezohledňovaly, a právě tito Židé byli odsuzováni k nejdelším trestům až na dobu osmi let za špionáž.⁵¹

2.12.3 Zavlčení do gulagů

Navzdory tomu, že podmínky při transportu do gulagu, stejně jako životní podmínky v nich byly nepředstavitelně tvrdé, díky vývoji válečných událostí tito vězni přežívali častěji než ti, kterým se podařilo gulagům vyhnout. Kdo zůstal v době příchodu německé armády v Haliči a na Volyni, ten zpravidla padl při posunu fronty. Mnozí byli povražděni při pogromech, které v létě 1941 organizovali ukrajinské pomocné oddíly, které do Lvova a okolí přicházely v patách za německým vojskem. Někteří zahynuli v plynových komorách vyhlazovacího tábora v Belzecu. Odhady uvádějí, že se některá z těchto možností týkala asi 300 židovských utečenců z Niska.⁵²

Výňatek textu dopisu Adolfa Mandovského z 23.6.1943, kterému se díky dokladům padlého Poláka podařilo v oblasti přežít: *„Manžel a syn paní Kiliánové u kterých bydlím byl partyzány zamordován strašlivým způsobem Okolo celého města grazujou banditi a přepadávají nejen německé úřady, ale i civilní obyvatelstvo, které okrádají a zabíjejí. Město je plné běženců, kteří z dědin a výsek utíkají do města zanechávajíc vše, domek, pole, dobytek, chtějí zachrániti holý život. Tím ceny denně stoupají do závratných výší. Jeden Kg slaniny, který loni stál 20 marek stojí dnes 90 až 100 marek. Jsou zde sice lístky stravovací, kromě ale 28 dkg chleba a 2,6 kg krup na měsíc nic více nedostáváme. Můžete si představit, jak zde žijeme. Zde na Ukrajině, která byla kdysi obilnou komorou celé Evropy. I my zde denně očekáváme atak banditů na naše město. Z počátku jsme několik nocí nespali očekávaje s hrůzou dalších chvil, dnes jsme si již na to tak zvykli, že spíme spokojeně na nic nemyslíce, a i když slyšíme řehotání strojních pušek neb tlumené rány od granátů. Člověk na vše si zvykne, snad i na šibenici. Prosím jen o jedno, aby tomu celému cirkusu již jednou byl konec., neboť se může státi, že nám jednoho krásného dne nervy vypoví službu a pak...“*⁵³

2.13 Opuštění gulagů

Na počátku roku 1942 byla vyhlášena v Sovětském svazu amnestie, na základě, které se Českoslovenští občané dostali z gulagů na svobodu. Byť byli podmínkami v tomto zajetí fyzicky velmi zdecimováni, některým z nich se podařilo dostat až do Buzuluku. Právě propuštění Židé

⁵⁰ Adolf Mandovský 28.4.1940 Dopis rodině do Ostravy

⁵¹ Večer k 75. výročí prvního transportu evropských židů (24. 10. 2014) - YouTube. [online]. [cit. 09.02.2023]

⁵² 403 Forbidden, První transporty evropských Židů v dějinách holocaustu. [online] [cit. 09.02.2023]

⁵³ Adolf Mandovský 23.6.1943 Dopis rodině do Ostravy

byli jedni z prvních členů nově zformované československé jednotky. Pro některé vězně ale amnestie přišla příliš pozdě a oni se ji nedožili, někteří se o amnestii ani nedozvěděli a odpykali si celou délku trestu.

Do jednotky v Buzuluku nakonec vstoupilo asi 350 Židů z Ostravska, kteří byli původně transportováni do Niska nad Sanem. Je téměř zázrak, že někteří z nich postupně přečkali nízký transport, sovětský gulag, boje československé jednotky na východní frontě od Sokolova přes Duklu a zvládli se vrátit domů. Historické prameny uvádějí, že se to podařilo 123 statečným.⁵⁴

⁵⁴ DVOŘÁK, 2013, s. 106.

3 Mediální ohlasy na transport do Niska nad Sanem

Informace, které se týkaly prvních židovských transportů, minulý režim neměl zájem zveřejňovat. Tato fakta se komunistické oficiální propagandě zásadně nehodila. Naopak poválečný tisk ovládaný stále více komunistickými strukturami publikoval verzi o protinacistickém odboji vedeném správnými Čechy. Zprávy o tom, že podstatnou část zahraničního odboje tvořili právě Židé transportováni do Niska, kteří se do vlasti vrátili se Svobodovou armádou, když napřed často prošli nejprve sovětskými gulagy. Zájem bývalého režimu o výpovědi židovských vysídlelců, kteří byli v uvěznění nejprve v nacistickém lágru v Nisku a později v sovětských gulazích, pak byl z politických důvodů naprosto zapovězen. Sama česká společnost, možná i z pocitu viny, že se alespoň nepokusila ozvat proti nacistickému zverství páchanému na Židech, neměla příliš zájem odkrývat tuto smutnou část našich dějin. I z tohoto důvodu byly židovské oběti připočteny do celkového počtu obětí okupace v Československu, aniž se kdekoliv uvádělo, že právě Židé tvořili naprostou většinu těchto obětí.⁵⁵

3.1 Poválečné ohlasy na transporty do Niska v tisku

O transportech do Niska nad Sanem se neobjevovaly žádné zmínky ani v dobovém tisku. Jen v oznámeních Židovské náboženské obce v Moravské Ostravě lze najít výzvy, které se vztahovaly k přípravě židovských transportů. Tyto výzvy ale nevzbuzovaly významnou pozornost, protože bylo v tisku současně publikováno nepřeborné množství zákazů, příkazu a nových vyhlášek vedoucích k perzekuci židovského obyvatelstva, která se stupňovala doslova každým dnem. Gestapo se vědomě snažilo nepřitahovat pozornost k chystané akci „Nisko“, snažilo se na veřejnosti navodit dojem, že se jedná o akci čistě v režii židovské obce. Snažili se o vytváření dojmu, že se jedná o dobrovolnou akci na přeškolování Židů. Když se v německém tisku objevila ojedinělá zpráva o chystaných transportech, reakce gestapa byla velmi ostrá. To ještě byla doba, kdy nacisté měli obavy o reakci veřejnosti.

O to silněji potom nacistická propaganda začala šířit informaci o přípravě „židovské rezervace“ v Polsku. Těmito zprávami se nechal uchváholit i světový tisk.

První zprávy, ze kterých se veřejnost mohla dozvědět informace o transportech do Niska nad Sanem, se u nás začaly objevovat jen v židovském tisku až po válce, prostřednictvím vzpomínek přeživších pamětníků. Tyto pravdivé informace včetně detailů transportů i počtu obětí včetně obětí sovětských gulagů, mohly být zveřejňovány pouze krátce po válce. Jako nejvýznamnější svědectví, které později sloužilo k dalšímu bádání byla výpověď poválečného předsedy ostravské židovské obce stavitele Isidora Zehnguta, publikované právě v židovském tisku.⁵⁶

K výrazné změně došlo v roce 1960 po dopadení válečného zločince Adolfa Eichmanna. Jeho výpovědi před soudem o jeho podílu na deportacích Židů do Niska nad Sanem, doslova obletěly svět. Právě proto, že transporty do Niska byly prvními židovskými transporty v dějinách holocaustu, akce Nisko se tak stalo světově proslulou.

⁵⁵ Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Transporty do Niska – nácvik holocaustu[online] [cit. 2023-03-28]

⁵⁶ Borák – archiv díla, Šanghaj a záchrana Židů z Ostravska [online]. [cit. 27.02.2023]

Mezi nejznámější autory zabývajícími se Eichmannovým procesem patří Hannah Arendtová. Její výklad významu tábora v Nisku je stále nejčastěji citován ve všech seriózních pracích týkajících se dějin holocaustu.⁵⁷

Znovu se pozornost tisku o transporty do Niska zintenzivnila v roce 1964. V tomto roce byly údajně vyzvednuty bedny s nacistickými dokumenty ze dna Šumavského Černého jezera. Jednalo se ale o provokaci státní bezpečnosti s názvem „Operace Neptun“. O pravém stavu věci věděli jen prezident Novotný a ministr vnitra Štrougal. Protože hrozilo nebezpečí promlčení německých válečných zločinů, snažily se státní úřady pod taktovkou Moskvy kompromitovat některé západoevropské politiky a zároveň alespoň částečně paralyzovat západoněmeckou rozvědku. Proto byly do beden umístěny doklady dovezené z Moskvy a aby se materiálům dodala hodnověrnost, byly přidány i málo známe dokumenty z československých archivů. Jednalo se právě o dokumenty k židovským transportům do Niska z roku 1939 a transportů roku 1942 do Terezína. Celá konspirační akce byla málem vyzrazena, protože materiály ze sovětských archivů se zpozdily. Protože už ale byly nasmlouvány televizní kamery a tisk, byly do beden umístěny náhodné potišťené listiny. Badatelům se až narychlo poslané materiály z Moskvy dostaly do rukou později. Celá akce s „objevením“ nacistických archivů působila natolik uvěřitelně, že nálezu uvěřil i sám Simon Wiesenthal, který svým renomé odborníka na nacistickou problematiku nechtěně konspiraci legitimizoval.⁵⁸

Teprve v roce 1994 se v českém veřejném prostoru, poprvé od války, začalo téma Ostravských transportů seriózně rozebírat. Zájem o tuto tematiku oživila oslava 55. výročí od uplynutí prvního židovského transportu z Ostravy. Bylo to vlastně poprvé, kdy se k tématu začalo přistupovat bez ideologických omezení bývalého režimu.

Velmi důležité také bylo to, že to byla jedna z posledních příležitostí k zaznamenání osobních svědectví dosud žijících pamětníků. Při této příležitosti se v Ostravě konala mezinárodní vědecká konference s názvem „Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“. I když se program konference nesoustředil výhradně jen na transporty do Niska, vydaný sborník obsahoval několik článků, které precizně zpracovaly celou problematiku. Mimořádně záslužný projekt, jakým je Paměť národa, který shromažďuje výpovědi pamětníků, nebo bádání Ústavu pro studium totalitních režimů, díky jehož výzkumné práci svá tajemství vydaly i ukrajinské archívy, výrazným způsobem přispěl k získání nových poznatků k dané problematice. Ostravské transporty jsou tak nejen díky svědectví pamětníků, ale také díky historikům poměrně přesně objasněny. Naproti tomu transporty z Horního Slezska jsou zmapovány jen z neucelených výpovědí pamětníků.

Jako neocenitelný zdroj informací o ostravských transportech je především kniha Mečislava Boráka „První deportace evropských Židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939-1940)“, který se dané problematice mnoho let systematicky věnoval. Tato kniha je sice určena širší veřejnosti, obsahuje ale důkladnou faktografii doplněnou o přímá svědectví účastníků transportu.⁵⁹

3.2 Současné ohlasy v médiích

Mediální zájem o první židovské transporty v dějinách holocaustu vždy vzroste v době kulatého výročí těchto dějinných událostí. Proto se dá očekávat, že v příštím roce, při výročí

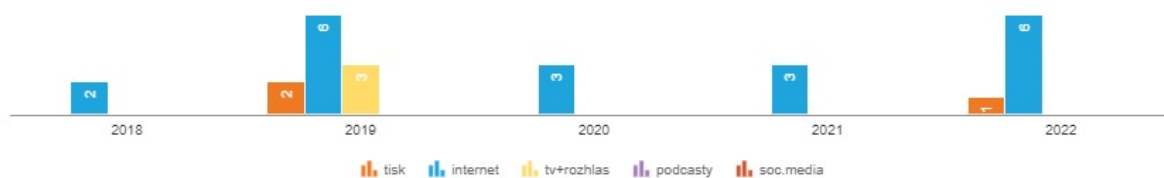
⁵⁷ Historica, 2010, s. 150-168

⁵⁸ Borák – archiv díla Šanghaj a záchrana Židů z Ostravska [online]. [cit. 27.02.2023]

⁵⁹ Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Transporty do Niska – nácvik holocaustu [online]. [cit. 2023-03-28]

85 let od prvních židovských transportů v dějinách holocaustu, proběhnou připomínkové akce zase ve větší míře. Toto půlkulaté výročí doufejme přitáhne větší pozornost médií. Nárůst zájmu se dá očekávat i z důvodu dějinných souvislostí. Vždyť tyto transporty v trochu jiných dějinných kulisách a souvislostech významně připomínají současnou válku na Ukrajině. Minimálně proto, že jde o stejné území. Při pročitání vzpomínek pamětníků, z některých podobností skutečně mrazí. Proč jsme se nepoučili? I z tohoto důvodu je stále připomínání dějin nesmírně důležité i dnes.

Pro analýzu mediálního zájmu o téma židovských transportů byl pro potřebu této práce zvolen monitoring Anopress. Po zadání klíčového hesla „akce Nisko“ za dobu pěti let systém vyhledal 41 mediálních zmínek. Jednoznačně pak dominovaly články na internetu.



1 monitoring Anopress upol

V naprosté většině takto vyhledaných článků, při zadání klíčového hesla „Akce Nisko“ odkáže na internetové odkazy, které se věnují transportům Židů do Terezína a následně pak do Osvětimi. V těchto materiálech je krátce zmíněna skutečnost, že prvními transporty byly právě transporty do Niska. I tato krátká zmínka má jistě význam, protože tato informace se do povědomí veřejnosti dostává jen složitě a není všeobecně známá.

Dalším typem článků jsou texty věnující se přímo tématu těchto transportů. Jsou faktograficky přesné, popisují zmíněné události způsobem pochopitelným i pro laickou veřejnost. Tyto texty byly zpravidla publikovány u příležitosti 80. letého smutného výročí začátku židovských transportů.

Posledním typem informací k tématu niských transportů je výpověď příbuzných pamětníků, kteří byli přímými účastníky transportů. Protože od těchto transportů již uběhlo 84 let, nové vzpomínky pamětníků se již objevují pouze výjimečně.

Význam tohoto bakalářského projektu spočívá právě v tom, že přináší svědectví prostřednictvím dosud nezveřejněných dopisů Adolfa Mandovského, jako přímého účastníka transportu do Niska nad Sanem. Jeho pětiletá pouť válečnou Evropou je navíc velmi odlišná od osudů ostatních ostravských účastníků transportu. Pod cizí identitou se mu dařilo sehnat práci v okolí Lvova a tím se vyhnout zavlčení do některého ze sovětských gulagů. V únoru roku 1943 se jeho situace ale prudce změnila, když byl chycen ustupujícím německým vojskem. Protože měl u sebe falešnou ruskou vojenskou knížku, byl jako civilní ruský zajatec deportován do tábora v Lipsku. Tam postupně v několika lágrech přečkal až do konce války a po válce se vrátil šťastně domů. Protože tyto dopisy jsou psány velmi systematicky

a precizně, popisují válečnou situaci zejména ve Lvově a na jiných místech dnešní Ukrajiny, jsou tyto informace vzhledem k dnešnímu dění na Ukrajině obzvláště aktuální. Je velmi obtížné při čtení historických dopisů, nemyslet na dnešní válkou zmítanou Ukrajinu a utrpení nejen civilního obyvatelstva.

3.3 Etický rozbor tématu

Vybrat jedno konkrétní téma pro etický rozbor v dějinách holocaustu je téměř nadlidský úkol. Každá konkrétní událost vyvolává celou řadu otázek a z nich vyplývají otázky další. Transporty do Niska nad Sanem pak nejsou výjimkou. Co je nejpálčivější otázkou? Příčiny holocaustu, nenávisť k Židům, lhostejnost nebo strach lidí, kteří viděli, jaká bezpráví se Židům dějí a nic neudělali?

Nacisté se při snaze o definitivní řešení „židovské otázky“ dopustili na Židech zvěrstev, které nejde ospravedlnit. Je to ale jen vina tvůrců nacistické ideologie? Bránili se vůbec sami Židé?

Na rozbor tohoto výroku lze použít Potterův rozhodovací model, ze kterého vyplývají níže uvedené závěry.

DEFINICE PROBLÉMU

Po léta se ve společnosti ochotně šíří mýtus o „trpné oběti“ Židů, kteří šli do plynu jako ovce na porážku. Tvrzení, že se Židé nebránili, že neexistoval židovský odboj.

Exemplární příklad takového narativu představuje výrok z roku 1959, z období příprav expozice v Osvětimi věnované obětem nacismu. O spolupráci byla požádána československá strana s tím, aby poskytla informace o obětech. Tehdejší předseda Svazu protifašistických bojovníků se v dopise, adresovaném ministerstvu školství, vyjádřil těmito slovy: *„Úkolem expozice je ukázat ohavnost nacistických zločinů. Nemáme však zájem, při vši úctě k památce padlých obětí nacismu, ke glorifikaci skupin, které trpně, bez odporu byly nahnány do plynových komor.“*⁶⁰

IDENTIFIKACE HODNOT

- Lidská práva
- Objektivně docházelo ke genocidě židovského národa na základě rasových zákonů a v civilizovaném světě k nepřipustnému zacházení k jakékoliv skupině obyvatelstva

Pohled části společnosti

- Většinová společnost možná s hrůzou, ale přihlížela
- Židé byli považováni za potencionální zrádce, kosmopolity, kteří jsou ochotni kdykoliv zaprodat svou vlast.
- Tento mýtus přijala i světová veřejnost, pravděpodobně si tak ulehčila svědomí, že proti vyvražďování Židů nic neudělala.
- Československá společnost byla silně poznamenaná sedmi lety nacistické okupace, kdy byla dennodenně masírována antisemitistickou propagandou.⁶¹
- V naší společnosti latentní antisemitismus stále existuje.

Pohled tehdejší moci

⁶⁰ DENČEVOVA, Šli Židé ve 2. světové válce jenom jako ovce na porážku? [online]. [cit. 2023-03-30].

⁶¹ KORCOVÁ, Po druhé světové válce se Československo k Židům otočilo zády. [online]. [cit. 2023-03-30].

- Komunistickému režimu se hodila ideologie antisemitismu a celkový pohled na Židy.⁶²

ETICKÉ PRINCIPY

deontologie – lidskou důstojnost je třeba respektovat

- není možné za žádných okolností akceptovat genocidu obyvatelstva
- byly porušeny základní etické principy, ať již z pohledu ctnosti, povinnosti, založené na právech, založené na lásce

LOAJALITY

Veřejnost

- Uklidnění svědomí.
- Nacismus má dodnes své příznivce po celém světě.
- Úctu k obětem války sice máme, ale jen k některým.

Vládnoucí moc

- Česká protektorátní vláda neprotestovala proti deportacím a slovenská vláda je dokonce sama organizovala.
- Zastírání zřejmá spoluviny.
- Propagandě se hodilo nepřipomínat židovské oběti.
- Tehdejší moc netála o svědectví Židů, kteří prošli sovětskými gulagy.
-

Židé

- prožili takovou hrůzu, že se k problému nechtěli vyjadřovat
- měli pocit viny, aby přežili, museli se podřídit
- neodporovali, aby neohrozili vlastní rodiny a další členy komunity

ZHODNOCENÍ

Mýtus o tom, že se Židé nebránili nacistické zvlí není opodstatněný. Jednak lze doložit konkrétní příklady židovského odporu a odboje, jednak jde o rámování výroku způsobem, který vyhovoval bývalému režimu z ideologických důvodů. Většinová společnost tento nepravdivý výrok akceptovala z důvodu uklidnění vlastního svědomí.

Ve skutečnosti se značná část Židů snažila před nacismem utéct (USA, Palestiny atd.) Nebylo to ale možné v okamžiku obsazení území nacisty a následného omezení možnosti cestovat. Ochota okolních zemí přijímat židovské uprchlíky nebyla příliš vysoká a s postupující nacistickou hrozbou se dále zhoršovala.

Po válce státní moc nemluvila o hrdinství Židů za války, ani o tom, že se právě Židé zapojili a stáli u počátků našeho i zahraničního odboje na Západě i na Východě. Dostupné prameny uvádí, že přibližně 800 Židů bojovalo v našem vojsku ve Francii, asi 1500 na Středním východě, přes 50 Židů padlo v řadách našeho letectva ve Velké Británii, na 2 tisíce Židů sloužilo v Československé samostatné obrněné brigádě. Do Svobodovy čs. armády v SSSR vstoupilo asi 2 300 Židů, z toho jich asi 600 padlo. Jednalo se především právě o Židy z transportu do Niska. Jednalo se o propuštěnce z gulagů, kteří se do jednotky přidali už v Buzuluku a prošli tak všemi

⁶² DENČEVOVA, Šli Židé ve 2. světové válce jenom jako ovce na porážku? [online][cit. 2023-03-30].

boji této jednotky. Trvalo ale přes půl století, než byly v Ostravě poprvé veřejně připomenuty odjezdy těchto prvních židovských transportů do Niska nad Sanem.⁶³

Opodstatněný je zde deontologický princip – právo na život a lidskou důstojnost. Je možné vyjít i z Kantova kategorického imperativu: „*Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého, vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.*“⁶⁴

3.4 Mediální výstup

Zatímco teoretická část bakalářského projektu se zabývá mapováním historických faktů spojených s prvními židovskými transporty do Niska nad Sanem, mediální výstupy jsou pak vedeny snahou zachytit vlastní rodinnou historii. Proto oba výstupy jsou doprovázeny osobními komentáři a vlastními vzpomínkami.

Pro oba mediální výstupy jsem zvolila stejný název „Proč mi nepíšete“. Tento výběr názvu vyplynul z toho, že jsem pro své mediální výstupy podcast a textový výstup doplněný grafickými prvky, zpracovala dopisy svého dědy Adolfa Mandovského. Ten jako přímý účastník židovských transportů do Niska nad Sanem, posílal celých pět let svého nuceného putování válečnou Evropou domů do Ostravy dopisy své rodině. V dopisech se objevuje mnoho dějových linek a zajímavých popisů válečných událostí. Nejvíce mě ale oslovilo téma stesku po vlasti a hlavně rodině. Jistě na mě texty působily tak emotivně proto, že se téma týká historie mé dnes již nežijící rodiny.

Tyto dopisy jsem získala před pěti lety v pozůstalosti po svém otci a až nyní zásluhou tohoto bakalářského projektu jsem našla odvahu pustit se do jejich zpracování.

3.5 Hlavní mediální výstup

Jako hlavní mediální výstup bakalářského projektu jsem si bez dlouhého váhání zvolila podcast. Při rozhodování jsem vycházela především z předchozích zkušeností, z již absolvovaných ateliérů a letní školy v předcházejících ročnících studia, kdy mě právě tato forma mediálního výstupu nejvíce oslovila. Právě podcast, dle mého názoru, dokáže nejlépe přenést emoce spojené s daným tématem.

Texty dopisů načetl můj manžel Roman Krusberský. Na jeho hlase lze poznat, že se nejedná o profesionála, jeho civilní projev doplněný ostravským přízvukem mi ale přišel autentičtější, než hlas školeného herce.

Výslednou podobu tohoto mediálního výstupu jsme načetli v Českém rozhlasu v Praze, kde nám nahrávání umožnila Mgr. Michaela Vetešková. Ta přispěla k výsledné podobě výstupu nejen po technické stránce. Bez jejich profesionálních rad a vedení bych se asi neobešla.

Stopáž tohoto podcastu je necelých 26 minut.

⁶³ BORÁK, 2009.str.2

⁶⁴ HAVELKOVÁ, Imperativ kategorický [online]. [cit. 2023-03-30].

3.6 Vedlejší mediální výstup grafické zpracování textu

Jako další mediální výstup jsem zvolila grafické zpracování dopisů doplněné o osobní komentáře. Hlavní pohnutkou pro tento poměrně komplikovaný text bylo vytvořit „knižní“ zpracování výše zmíněných dopisů a dramatických osudů mé rodiny. Snažila jsem se zaznamenat vzpomínky z vyprávění mého otce, ke kterým se možná jednou budou vracet mí synové. Protože nikdo z rodiny mého otce již nežije, jsem vlastně jediná, kdo může zachovat tento neuvěřitelný válečný osud. I z toho důvodu jsem texty dopisů doplnila svým emotivně zbarveným komentářem. Chci, aby synové a jednou možná jejich děti věděli, kdo byli jejich předci.

Grafická úprava textu dopisů vznikla za výrazné pomoci Mgr. Veroniky Müllerové. Bez jejího vedení a podpory bych pravděpodobně ani nenašla odvahu se do tvorby knihy vůbec pustit.

Závěr

Cíl tohoto bakalářského projektu, vytvořit teoretickou práci na téma židovských transportů do Niska nad Sanem a dvou mediálních výstupů k tomuto tématu, jsem splnila.

Kromě zájmu o toto historické téma, jsem byla vedena především snahou o zmapování osudů vlastní rodiny. Přiznám se, že jsem chvíli váhala, jestli chci jít ven s informací, že mám částečně židovské předky. Že můj otec pocházel se smíšeného manželství. On sám mě několikrát varoval před zveřejňováním těchto soukromých, citlivých informací. Říkával mi: „Nejsi Židovka, raději se k tomuto tématu nehlas. Nikdy nevíš, kdy se nenávist k Židům zase vrátí a kdo toho zneužije.“ Víím, že se mě takto snažil jen chránit. Proč se ale nehlásit ke slušným, vzdělaným lidem, kteří nikomu neublížili a já si jich moc vážím? Zejména svého dědy Adolfa Mandovského, kterého jsem měla možnost poznat jen prostřednictvím vyprávění táty a nyní hlavně z jeho dopisů psaných rodině během války.

Když jsem dědovy dopisy před pěti lety získala v pozůstalosti po mém otci, nevěděla jsem, jak s nimi mám naložit. Dokonce jsem neměla odvahy je začít číst. Jsou psány drobným, krasopisným písmem. Často je děda psal tužkou jen za svitu blikající petrolejky. V dopisech je tolik lásky, bolesti, takový kus nepředstavitelně těžkého lidského života, že bylo pro mě obtížné takovou dávkou emocí vůbec unést. Je z nich cítit obrovský stesk po domově a rodině, ale také odhodlání čelit nepřízni osudu.

Hned na začátku studia v prvním ročníku jsem si ale uvědomila, že se mi naskytla mimořádná příležitost, kdy se můžu s tímto dědictvím vypořádat. Nazrál totiž ten správný čas se do pro mě bolavého tématu pustit. Navíc bez neuvěřitelné podpory a povzbuzování vedoucích dvou zvolených mediálních výstupů, bych to sama v takovém rozsahu a snad i kvalitě nedokázala.

Při mé velmi intenzivní roční práci nad tímto projektem mě často přepadaly silné emoce. V souvislosti s tragickým koncem některých členů rodiny to často byly myšlenky velmi smutné. Ruce mi navíc svazovala odpovědnost k mé již nežijící rodině a úporná snaha to dědovi nepokazit. Když jsem zvažovala, jestli materiály poskytnu historikům z Ústavu pro zkoumání totalitních režimů, uvědomila jsem si, že i v souvislosti se současnou válkou na Ukrajině, je potřeba historii neustále připomínat.

Přílohy

Příloha č. 1 Životopis Adolfa Mandovského

Adolf Mandovský, kterému jeho rodina a kamarádi říkali Dola, se narodil 27.11.1900 jako jediný syn Anny a Huga Mandovského. Přestože se jednalo o židovskou rodinu, k židovství měla tato rodina, jestli to lze posoudit z předávaných vzpomínek třetí generace, spíše vlažný postoj. Rodiče Adolfa se snažili intenzivně podílet na spolkové činnosti v Ostravě Mariánských Horách. Matka Anna byla aktivní sokolkou, otec Hugo pak byl váženým občanem Mariánských Hor. Stal se například členem spolku Břetislav. Tento spolek vojenských vysloužilců v Mariánských Horách organizoval kromě charitativní činnosti i pestrou kulturní činnost. Sváděl ovšem boj o českou podstatu spolku. Českým vlastencem byl i Hugo Mandovský, který jako člen představenstva spolku zastával i funkci hospodáře.

Hugo Mandovský, otec Adolfa, dával velký důraz na vzdělání svého syna. Sám vystudoval tři třídy české obecné školy, pak tři třídy obecné německé školy a čtyři třídy reálky německé. Následovalo studium obchodní školy ve Vídni. Od roku 1893 byl účetním v hlavním tabákovém skladu v Moravské Ostravě, pak vstoupil do služeb c. k. privilegované Severní dráhy císaře Ferdinanda v Moravské Ostravě jako úředník. Když jeho jediný syn Adolf zběhl ze studií, dal se k divadlu a následně se oženil s křesťankou bez vyššího vzdělání, nesla to rodina značně nelibě. Napjaté vztahy v rodině uklidnilo až narození vnuka Huga. Sám Adolf později často litoval svého nedokončeného vzdělání. Svému synovi Hugovi často opakoval, že odborníky propouštějí z práce až jako poslední. Adolf poznal tuto skutečnost na vlastní kůži. V době hospodářské krize, kdy už živil vlastní rodinu byl několikrát bez práce. Živil se mimo jiné jako noční pochůzkář „zamykací společnosti“.

Zásadní zlom v osudech Adolfa i celé rodiny nastal při prvním židovském transportu do Niska nad Sanem. Byť byl již deset let pokřtěn, byl odveden do židovského transportu. Cítil to jako křivdu způsobenou židovskou náboženskou obcí. Sami vysídlenci nabyli dojmu, že je celá „převýchovná“ akce čistě v režii obce. O tlaku gestapa neměli tušení. Adolf vnímal nespravedlnost, že on nežid musí do transportu. Bydlel ale se svou rodinou v domě s židovskými rodiči a doufal, že svým odchodem do Niska uchrání alespoň svého starého otce od transportu.

Z odeslaných dopisů lze vyčíst, že chvíli v táboře v Nisku pobýval a podílel se na jeho stavbě. Z Niska se ale dochoval jen korespondenční lístek, ve kterém rodině sděluje, že je na živu. Později pak, stejně jako stovky jiných vystěhovalců překročil sovětské hranice a dostal se do Lvova. Ve svých dopisech popisuje trápení válečného uprchlíka ve městě plném nebezpečí, strádání a stálého hladu. Na rozdíl od ostatních uprchlíků měl ale štěstí v neštěstí. Ve Lvově vážně onemocněl a dostal se do lvovské nemocnice. Byl operován s vážnými problémy s prasklým střevem. Bezpochyby mu v té době šlo o život, ale lékař, který Adolfovi zachránil život při operaci, mu pravděpodobně zachránil život dvakrát. Dal mu totiž doklady Poláka, který ve stejné době v nemocnici zemřel. Tak měl Adolf jako jeden z mála transportovaných do Niska doklady, no a v jeho případě nefiguroval nikde jako Žid. Ve Lvově a jeho okolí se mu podařilo přežít někdy s menšími, jindy s většími obtížemi. Postupně ale sehnal práci například jako topič v cihelně nebo ve firmě na pražení kávy.

Jistě nejhorší chvíle jeho pobytu ve Lvově nastala, když obdržel dopis z domova s oznámením o úmrtí jeho rodičů v koncentračním táboře v Treblince. V dopisech se o tom několikrát zmiňuje.

Většina transportovaných již byla chycena sovětskými úřady, a protože neměli doklady, byli transportováni do sovětských gulagů. Informace o polských Adolfových dokladech vím jen z vyprávění od mého táty Huga, jeho syna.

Zlom v jeho válečném osudu nastal 7.února 1943 kdy byl chycen ustupujícím německým vojskem, a protože měl u sebe falešnou ruskou vojenskou knížku, byl jako civilní ruský zajatec deportován do tábora v Lipsku. Z jeho dopisu je ale patrné, že v Lipsku byl civilním zaměstnancem a pracoval jako překladatel. V době svého Lvovského pobytu se naučil ke své znalosti němčiny ještě rusky, ukrajinsky a polsky. Díky znalosti jazyků se mu s v Lipsku místy dařilo lépe. Jistě i díky jeho již výše zmíněným polským dokladům. Dokonce ho v Lipsku byla krátce navštívit dvakrát jeho žena Máňa i se synem Hugem. Podmínky v lágru v Lipsku se ale často měnily. Někdy Adolf píše rodině, že se má relativně dobře, jindy prosí o zaslání jídla. Situaci komplikovaly i spojenecké nálety na Lipsko.

Po válce se Adolf sice s podlomeným zdravím, ale živý přece jen vrátil ke své rodině. Můj Otec Hugo často vzpomínal, že to byl pro něj velký zlom. Během války musel ve škole i všem kamarádům říkat, že je otec opustil a nezajímá se o něj. Jeho matka se tak snažila syna chránit před spojením s židovským původem otce.

Když se otec po válce vrátil, byl to pro jeho syna téměř neznámý člověk. Jen řídký kontakt prostřednictvím dopisů jistě přítomnost otce nemohl nahradit. Přišel tedy téměř neznámý člověk a zjistil, že jeho syn zanedbává školu a je více myšlenkami u svých kamarádů v KČT než u studia. Na druhou stranu táta vždy vzpomínal, že nebýt KČT, byl by během války dítě ulice a pěkný raubíř. Po návratu otce mu však nastal tvrdý režim. Otec Adolf přitáhl syna k učení a domluvil mu kondice. Tak se Hugo dostal na prestižní reálné gymnázium v Ostravě. Díky tomu později vystudoval vysokou školu Chemicko-technologickou v Praze a stal se předním českým odborníkem na koksárenství.

Adolf Mandovský zemřel v Ostravě 20.10.1959.

Příloha č.2 Časová osa Adolf Mandovský

27.11.1900	Datum narození, místo Moravská Ostrava	Jediný syn Anny a Hugona Mandovských
1930	Pokřtěn	
3.3. 1930	Církevní sňatek, místo oddávky Chrám Páně ve Svinově	Manželka Anna Mandovská roz. Nytková
13.1.1932	Narození syna Huga	
17.10.1939	Odvlečen gestapem do tábora v Nisku nad Sanem	
24.3.1940	Útěk z tábora a překročení sovětských hranic	
3.4.1940	Příchod do Lvova	Pod různými jmény se ukrývá u Volyňských Čechů nejprve před sověty, po německém vpádu do SSSR před Němci a ukrajinskými Banderovci.
7.2.1943	Pracovní tábor Lipsko- odklízecí práce	Chycen ustupujícím německým vojskem, a protože má u sebe falešnou ruskou vojenskou knížku, byl jako civilní ruský zajatec deportován do tábora v Lipsku. Transport do Lipska trval tři týdny.
Únor 1945	Bombardování Lipska	Tábor vybombardován do základů, přichází o veškeré doklady.
3.6.1945	Repatriace z Lipska	
5.6.1945	Návrat domů do Ostravy	

Stručný životopis pro účely přiznání příspěvku za věznění v nacistickém lágru str.1

1959¹¹⁸ *Dr. min.*
VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV **Koncept**

Cj.: 3835/VHÚ - 1959.

Potvrzení

Vojenský historický ústav prozkoumal spis č. 85951-Ma-1948 z 26.5. 1950, na podkladě něhož bylo na jméno Adolf Mandovský, nar. 27.11.1900, obec Ostrava, okres Ostrava, vydáno osvědčení podle § 8 zák. čis. 255/46 Sb. se započítatelnou dobou od - - - - - do - - - - - jako - - - - - od 17.října 1939 do 24.března 1940 jako čs. politickému vězni.

Jmenovaný byl vězněn za pasivní aktivní odbojovou politickou činnost.

Toto potvrzení se vydává jako doplněk k osvědčení podle § 8 zák. čis. 255/46 Sb., čj. 85951-Ma-2272-1948.

Praha, dne 31 červenec 1959.

Náčelník:

Státní úřad sociálního zabezpečení
Křížová 25,
P r a h a 16.
K Vašemu čj. 001127-451-13
z 2.7.1959.

Vytříděno koncem roku 19

50/M-146
NV - 28990/57

Zpracoval	<i>Muskař</i>
Přednostka skupiny	
Přednostka oddělení	<i>J. Němč</i>
Schválil zastoupení	<i>g. g.</i>
Upsal	<i>Muskař</i>
Srovnal	28.7.59
V protokolu poznamenal	3 strana 1959
Odeslal	<i>Šil</i>

Stručný životopis pro účely přiznání příspěvku za věznění v nacistickém lágru str.2

Stručný životopis od r. 1939 a podrobné vyličení bojové – odbojové činnosti.

Pište podrobně svou činnost v odboji v době od 15. 3. 1939 do 9. 5. 1945. (Cs. dobrovolníci ve Španělsku a příslušníci SOS za příslušnou dobu.) U příslušníků čs. zahraniční armády a spojeneckých armád nutno uvést činnost od překročení čs. hranic do doby vstupu do armády. Sloužil-li žadatel v nepřátelské armádě po r. 1920 (německá, maďarská apod.), uveďte dobu, účast v bojích, pobyt v zajetí apod.

- 17. X 1939 zvléčen do konc. tábora v Wišhu nad Sanem
- 24. 3. 1940 upichl z koncentračního tábora v Wišhu nad Sanem do SSSR
- Po napadení SSSR Němci ne stačil ustat a žil v okupovaném sovětském území pod krycím jménem jako „Volynský táh“
- 7. II. 1943 zvléčen jako civilní ruský zajatec do tábora v Lipsku (odhlížovací práce) kde byl až do osvobození.
- 3. 6. 1945 odchod z Lipska jako repatriant + domů
- 5. 6. 1945 návrat domů po 4 letech a 8 měsících

Štandarová Věra

Přít.

Ministerstvo národní obrany

Průběh X

Po příchodu ze 14 denního politického
školení, byl mi doručen Váš dopis, na který
obratem odpovídám:
Přítelství prokázat po Turcech
něk. usoběnské obce ověřené ministerstvem
vnitř. Důležitě stávkou do-odstavení, začle-
něním dojde k Krasnému (ukrajina), ačkoliv
ještě již dva krát odpovídal, uvážoval, vyřekl
mí žádost, domněl nevěsto.
Děkuji předem za vyřízení mé záležit.
podepisuji se

v Ostravě dne 12. 11. 49

Karlo Karelík
Ostrava 1. Zborovská 17

Potvrzení Židovské obce o deportaci do Niska nad Sanem

Zůstaňte v konceptu /1/

ŽIDOVSÁ NÁBOŽENSKÁ OBEC V OSTRAVĚ

MLÝNSKÁ 5 • TELEFON 27.06

Čís. jedn.: 4164/48. Ref.: sekretariát Věc: potvrzení



Váš dopis ze dne Vaše značka Naše značka Slb. Datum 1.12.1948.

P o t v r z e n í .

- - - - -

Židovská náboženská obec v Ostravě potvrzuje tímto, že p. Adolf Mandovský, nar. dne 27.11.1900 v Ostravě, bytem v Ostravě I., Zborovská 17, byl deportován z důvodů rasových dne 17.10.1939 z Ostravy do Niska n. Sanem/Polsko/, kde byl vězněn až do 24.3.1940.

Toto potvrzení vydává se pro účely: Přednostní právo.



Za předsedu
Ing. A. Engelstein
Hlubokovský.

Potvrzení Rady židovských obcí o deportaci do Niska nad Sanem

okre (tk lf as: 4

Příloha čis. 6 k čj. 3481/70

ŘADA ŽIDOVSKÝCH NÁBOŽENSKÝCH OBCÍ V KRAJÍCH ČESKÝCH
PRAHA 1 - STARÉ MĚSTO, MAISELOVA 18

Uvedte laskavě v odpovědi: E 555/70- Vaše značka
odd. B-397/R. Praha, dne 26.6.1970.

C. j.

Paní
Anna Mandovská,
Čujkovova 29,
O s t r a v a 4.

Sdělujeme Vám, že Adolf Mandovský, nar. 27.11.1900 v
Mariánských Horách, naposled bytem v Ostravě, Nádražní 197,
byl dne 17.10.1939 deportován z rasových důvodů do koncentrač-
ního tábora v Nisku nad Sanem. Jeho další osud za okupace nám
není znám. Po osvobození se vrátil.

S pozdravem :
M í r u z d a r !
Rada židovských náboženských obcí
v České socialistické republice
Praha 1, Maiselova 18

Tulka *B. Reiter*

Doklad pro české úřady.

ADRESA TELEGRAMŮ: KEHILAH — TELEFON 025-41 SEKRET. 025-43 KULT. ODD.

KNT 6 — 53090

Žádost o finanční příspěvek se stručným popisem pobytu za války str.1

Přesné údaje o účastníku národního boje za osvobození:

Jméno a příjmení: Josef Kondorčík narozen dne 27 listopadu 1900
 v Ostravě okres Ostrava země Morava
 domovská příslušnost Česka okres Ostrava země Morava
 národnost česka státní občanství československa stav ženatý
 nynější povolání aspirant státních drah

V době od května 1938 do května 1945 byl zaměstnán — nasazen (postupně) v
21 československých státních drah
 u firmy (zaměstnavatel) Železniční stanice Ostrava hlavní nádraží

Byl odveden v roce 1941, konal pres. službu od 1941 do 1945 u 1945

Konal vojenskou službu v německé — maďarské armádě, v armádě t. zv. Slovenského státu, v t. zv.
 vládním vojsku ode dne 1941 do dne 1945, dosáhl hodnosti Sokol, sport klub
 Před květnem 1945 byl členem těchto spolků — organizací — sdružení: Ostrava, dram. odbor Maticy školské
Ostrava Slavia, lyžařský klub Mor. Ostrava
 zastával tam funkci jako člen

Proč nemůže uplatňovat účastník národního boje za osvobození práva podle zák. č. 255/1946 Sb. sám:

Padl — zemřel — dne 1945; je neznámý ode dne 1945; je invalidou
 po zranění — úrazu — nemocen po útrapách (popis invalidy a stupeň v %).

Přesné údaje o osobě, která žádá o vydání osvědčení místo účastníka národního boje za osvobození, který padl, zemřel, je neznámý nebo invalidní:

Jméno a příjmení _____ narozen dne _____
 v _____ okres _____ země _____
 domovská příslušnost _____ okres _____ země _____
 národnost _____ stát. občanství _____ stav _____
 nynější povolání _____

vůči účastníku národního boje za osvobození jsem měl v době jeho úmrtí — mám dosud — zá-
 konný — mravní nárok na výživu, protože _____

byl(a) jsem — jsem svou výživou odkázán(a) na účastníka národního boje za osvobození pře-
 vážně, poněvadž _____
 byl(a) jsem — jsem dosud — na něho odkázán(a) jen menší měrou _____

Má před Vámi některá z osob vyjmenovaných v »Poučení« na str. 4, bod 3, písm. a) až c)
 přednostní pořadí _____

Údaje o účasti na národním boji za osvobození uvádím ve vložce ABCDEF GHIH a k tomu na vy-
 světlenou připojuji ještě toto: Dne 17 října byl jsem gestapem odvezen do
konc. tábora v Nisku nad Sanem (v Polsku). Z Niska podařilo
se mi 24/3 1940 utéci do SSSR (došel jsem 3/4 40 do Lvova).
Při německém vpádu do SSSR ubíjval jsem se jako před ním
Vpad do Polska byl kdy - ?

tak i před ukrajinskými nacionalisty (Buzarovci) v různých
 místech (ve Lvově, Solovč, Kosty Velké, Křemenci, Smirce, Verbe, Kas-
 kovi Dolině, Tarnopolu) a to v lesích se u apštych lidí (volná-
 škých cechů) pod různými jmény. Dne 7/8. 1945 byl jsem uskupujícím
 německým vojskem opět chyčen a jelikož jsem měl u sebe kus
 kau vojenskou knižku (falešnou), byl jsem zavlčen do
 ruského tábora. tábora v Lipsku (číslo průkazu 5564). V únoru
 1945 byl tábor zbombardován a zhořel do základu a s ním i větš-
 ně mé doklady, které jsem na celou dobu ukrýval. Po osvobození
 amer. vojskem dojel jsem dne 5. 16. 1945 do vlasti.

Navrhuji, aby o tomto mém, ve vysvětlení uvedeném tvrzení, že

byl proveden důkaz výsledkem svědků:

opatřena zpráva od:

tyto doklady nemohu opatřit sám, ježto

Prohlašuji na svou čest a svědomí, že všechny údaje v této žádosti, na vložkách k ní připojených,
 jakož i ve všech ostatních přílohách jsou správné a pravdivé a že přejímám za ně plnou odpovědnost.
 Je mi známo, že uvádění jakýchkoli nepravdivých okolností a zamlčení zjišťovaných okolností je trest-
 né ve smyslu »Poučení« bod 9. Na důkaz toho připojuji vlastnoruční podpis.

v Ostravě dne 15. 1. 5. 1948

Handwritten signature

Svá tvrzení dokládám těmito přílohami:

V textu 1. až 15. škrtněte přílohy které k žádosti nepřikládáte.

1. Průkazem o čs. státním občanství, vydaným po květnu 1945 (kým) — Okresní N. V. v
 pod číslem
2. Osvědčením o státní a národní spolehlivosti, jež vystavil místní N. V. v
 pod číslem číslo
3. Vysvědčení zachovalosti od

Oddací list Adolfa Mandovského

Příloha čís. 8 k čj. 3481/40

Diecéze: Olomouc. Čís. jed. 1 Republika Československá.

Děkanství: Břilovec. Země: Mor. slezská.

5 - Okres: Břilovec.

Oddací list. str. 2. p. 2.

Měnich	Mandovský Adolf
Ženich	naměstánek v továrně železných kolejnic v Mariánských Horách, ul. sv. Hubona Mandovského, dřevníka u dráhy v Kvoze, a jeho manželky Anny, rodem Freundlich.
	Náboženství: říms. katol. Naroděn: 27. listopadu 1900.
	Anna Matysa Nytková,
	dělnice bytem v Kvoze ve Svinově, svobodná dcera Ondřeje Nytky, kováře v Hnojníku, okres Český Těšín, a jeho manželky Justiny, rodem Sboruňová.
	Náboženství: říms. katol. Naroděn: 13. října 1899.
	1930. tisíc let set třicet.
Místo oddání	Chrám Páně ve Svinově.
Občanské	Karel Nitka, dělník, Třebovice čís. 223.
	Jan Nitka, Poruba čís. 63.
Kněz oddávající	P. Ladislav Kubíček, kooperátor.
Poznámka	

Na farním úřadě ve Svinově..... dne 31. března..... r. 1930.

Razítko Ladislav Kubíček
kooperátor.

s tento souhlasí doslovně s převopisem -
teným opisem - *OK* a *OK* opatřeným
koikem za 5 Kč.

Soudní kancelář okresního soudu v Mor. Ostravě
dne 3 XII 1940 *OK*

Ladislav Kubíček

Anotace

Bakalářský projekt se zabývá židovskými transporty do Niska nad Sanem. Jejich význam zdaleka nespočívá jen v tom, že se jednalo o první nacistické transporty v dějinách holocaustu. Kromě dostupných historických pramenů jsou v této práci zpracovány dosud nikde nepublikované dopisy Adolfa Mandovského, který byl přímým účastníkem transportu. Bakalářský projekt se skládá ze tří částí. Teoretické práce a dvou mediálních výstupů. Právě mediální výstupy, audio a textový výstup, vycházejí z výše zmíněných dopisů.

Příjmení a jméno autora: Krusberská Ivana

Název fakulty a katedry: Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra komunikačních studií

Název bakalářského projektu: Transporty Nisko nad Sanem

Jméno vedoucího bakalářského projektu: Mgr. Michaela Vetešková

Počet stran: 35

Počet příloh: 3

Počet titulů použité literatury: 21

Rok obhajoby: 2023

Klíčová slova: židovské transporty, Nisko nad Sanem, židovská Ostrava, holocaust, dopisy pamětníků

Abstract

The bachelor's project deals with Jewish transports to Niska nad Sanem. Their importance does not lie only in the fact that they were the first Nazi transports in the history of the Holocaust. In addition to the available historical sources, this work also includes letters from Adolf Mandovský, who was a direct participant in the transport, which have not been published anywhere. The bachelor project consists of three parts. Theoretical work and two media outputs. It is the media outputs, audio and text output, that are based on the above-mentioned letters.

Author's surname and first name: Krusberská Ivana

Name of the faculty and department: the Cyril and Methodius Theological Faculty of Palacký University in Olomouc, Department of Communication Studies

Title of bachelor project: Transport Nisko nad Sanem

Name of the supervisor of the bachelor project: Mgr. Michaela Vetešlová

Number of pages: 35

Number of titles of literature used: 21

Year of defence: 2023

Keywords: Jewish transports, Nisko nad Sanem, Jewish Ostrava, Holocaust, letters of witnesses

Bibliografie

- Borák Mečislav – archiv díla [online]. Dostupné z: [https://www.mecislavborak.cz/dokumenty/publikace/periodika/86-Transporty do Niska nad Sanem ve svetle literatury.pdf](https://www.mecislavborak.cz/dokumenty/publikace/periodika/86-Transporty%20do%20Niska%20nad%20Sanem%20ve%20svetle%20literatury.pdf)
- Borák Mečislav – archiv díla [online]. Copyright ©X [cit. 27.02.2023]. Dostupné z: [https://www.mecislavborak.cz/dokumenty/publikace/periodika/94-Sanghaj a zachrana zidu z Ostravska.pdf str.5](https://www.mecislavborak.cz/dokumenty/publikace/periodika/94-Sanghaj%20a%20zachrana%20zidu%20z%20Ostravska.pdf%20str.5)
- BORÁK, Mečislav. První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940). 2., přeprac. vyd. Ostrava: Český svaz bojovníků za svobodu, městský výbor v Ostravě, 2009. ISBN 978-80-86904-34-4.
- Borák Mečislav – archiv díla [online]. Copyright © [cit. 12.02.2023]. Dostupné z: [https://www.mecislavborak.cz/dokumenty/publikace/periodika/73-Zmeny v postaveni zidovske komunity v Ostrave.pdf](https://www.mecislavborak.cz/dokumenty/publikace/periodika/73-Zmeny%20v%20postaveni%20zidovske%20komunity%20v%20Ostrave.pdf)
- Druhá republika a židovští uprchlíci | Holocaust. Holocaust [online]. [cit. 27.02.2023]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/druha-republika-a-zidovsti-uprchlici/>
- DVORÁK, Jan – HRADILEK, Adam: Perzekuce československých Židů v Sovětském svazu za druhé světové války. Historie – Otázky – Problémy, 2013, roč. 5, č. 1, [online]
- DVORÁK, Jan. Židé v Českém Slezsku v době okupace 1938-1945. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2015. ISBN 978-80-7510-168-6. [cit. 12.02.2023]. Dostupné z: [https://is.slu.cz/el/fpf/leto2021/HKDRPNP008/KNIHA_ZIDE F 1. korektura 22. 10..pdf](https://is.slu.cz/el/fpf/leto2021/HKDRPNP008/KNIHA_ZIDE_F_1_korektura_22_10..pdf)
- HAVELKOVÁ, Hana. Imperativ kategorický [online]. Sociologický ústav AV, 2017 [cit. 2023-03-30]. Dostupné z: [https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Imperativ kategorick%C3%BD](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Imperativ_kategorick%C3%BD)
- CHMEL DENČEVOVA, Ivana. Šli Židé ve 2. světové válce jenom jako ovce na porážku? [online]. In: . Český rozhlas, 19.9.2022 [cit. 2023-03-30]. Dostupné z: doi:8829522
- 403 Forbidden [online] První transporty evropských Židů v dějinách holocaustu. [cit. 09.02.2023]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1404/101-118.pdf>
- Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, FF OU, 2010, č. 2, s. 150-168. ISSN 1803-7550.0
- KORCOVÁ, Lucie. Po druhé světové válce se Československo k Židům otočilo zády. Antisemitismus se stal i nástrojem komunistů [online]. In: Český rozhlas, 21.5.2022 [cit. 2023-03-30]. Dostupné z: doi:8534369
- Mandovský Adolf Dopisy rodině do Ostravy, soukromá korespondence
- Moderní-Dějiny.cz | Antisemitismus,holocaust a ostravští Židé - sborník z II. ročníku středoškolské konference na GOH. Moderní-Dějiny.cz | Úvodní stránka [online]. Copyright © Všechna práva vyhrazena 2009 [cit. 12.02.2023]. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/antisemitismus-holocaust-a-ostravsti-zide-sbornik-z-ii-rocniku-stredoskolske-konference-na-goh/>
- Moderní-Dějiny.cz | Po stopách bývalých a stávajících židovských památek města Ostravy. Moderní-Dějiny.cz | Úvodní stránka [online]. Copyright © Všechna práva vyhrazena 2009 [cit. 28.02.2023]. Dostupné z: <https://www.moderni->

[dejiny.cz/clanek/po-stopach-byvalych-a-stavajicich-zidovskych-pamatek-mesta-ostravy/](https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/po-stopach-byvalych-a-stavajicich-zidovskych-pamatek-mesta-ostravy/)

- PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001, 702 s. Judaika, sv. 10. ISBN 80-859-2433-1.
- Večer k 75. výročí prvního transportu evropských židů (24. 10. 2014) - YouTube. YouTube [online]. Copyright © 2023 Google LLC [cit. 09.02.2023]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=OS26lhhPb_E
- Stručné dějiny ostravských Židů [online]. Ostrava: Gymnázium Olgy Havlové, Ostrava – Poruba, 2007 [cit. 2022-12-28]. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/antisemitismus-holocaust-a-ostravsti-zide-sbornik-z-ii-rocniku-stredoskolske-konference-na-goh/>
- Transporty do Niska – nácvik holokaustu [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011 [cit. 2023-03-28]. Dostupné z: https://sd.usd.cas.cz/artkey/sod-201101-0010_deportations-to-nisko-practice-for-the-shoah.php
- Židé na severní Moravě a ve Slezsku [online]. Občanské sdružení Pant, 2009 [cit. 2022-12-02]. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/zide-na-severni-morave-a-ve-slezsku/>
- Židovské sebeprosazování a emigrace | Holocaust. Holocaust [online]. [cit. 27.02.2023]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/zide-a-zidovske-organizace-pod-hakovym-krizem/>

Audio výstup

- Klezmer Dance (Nichifor, Serban - IMSLP: Free Sheet Music PDF Download. IMSLP: Free Sheet Music PDF Download [online]. Dostupné z: [https://imslp.org/wiki/Klezmer_Dance_\(Nichifor%2C_Serban\)](https://imslp.org/wiki/Klezmer_Dance_(Nichifor%2C_Serban))
- Orphée aux enfers (Offenbach, Jacques) - IMSLP: Free Sheet Music PDF Download. IMSLP: Free Sheet Music PDF Download [online]. Dostupné z: [https://imslp.org/wiki/Orph%C3%A9e_aux_enfers_\(Offenbach,_Jacques\)#IMSLP224221](https://imslp.org/wiki/Orph%C3%A9e_aux_enfers_(Offenbach,_Jacques)#IMSLP224221)

Seznam příloh

Příloha č. 1 Životopis Adolfa Mandovského

Příloha č. 2 Časová osa Adolf Mandovský

Příloha č. 3 Materiály získané z Vojenského historického archivu

1monitoring Anopress upol